No. ४७४३

Title पूजारहस्यं सव्याख्यानम्

Author ×

Extent ४५ पत्राणि Age ×

Subject धर्मशास्त्रम्

𑆥𑆸𑆘𑆳𑆫𑆲𑆱𑇀𑆪𑆩𑇀 𑆮𑇀𑆪𑆳𑆒𑇀𑆪𑆳𑆱𑆲𑆴𑆠𑆩𑇀

𑆥𑆜𑆥𑆩𑇀

४० अहोरात्रे चतुर्विंशतिः संक्रमाः
४१ अहोरात्रे विषुवचतुष्टयं
४१ पुरुषायुषे होरात्र संख्या ३६...
४२ पुरुषायुषे विषुवसंख्या १४४...
४३ भगवद्वैमुख्येनाधिव्याधिनरकादि
४३ उपासकान्प्रति भगवतः कृपालुता
४४ उपासनावश्यकता
४४ उपासनया चित्तशुद्धिः
४४ उपासनयैव जीवन्मुक्तिः
४५ गुंजारहस्यसमाप्तिः

गुंजारहस्यं
पंडितदयाकृतं
श्लो १५००

ॐस्वस्तिसिद्धं

श्री॰ १ नाo

ॐ श्रीगणेशाय नमः प्रणम्य विश्वसर्गादिहेतुं कारुण्यनिर्भरम् व्याख्यायते मनाक् जार हस्यसमस्मास्मत्स्य
निष्प्रत्यूहं निजाभिमतसिद्धये परतत्वानुसन्धानात्मकं मंगलमाचरति यत्रेति तममलं सर्वोपाधिविनिर्मु
क्तं चैतन्यं परमार्थं परमेश्वरं सर्वात्मना सर्वात्मभावनयोपास्महे देहप्राणमनोव्यापारानपस्पदीकृत्य शुद्ध
चित्सत्तत्वपररूपतोत्कर्षपरा सर्वोत्कर्षत्वपरात्मभावनया समाविशाम इति किंविशिष्टमित्यपेक्षायां
विशिनष्टि यत्रेत्यादि यस्मिन्निम्नानवच्छिन्नसत्त्वभावे स्वाव्यतिरिक्ते तरतयैवावभासमानं नानानामरूपम्

ॐ श्रीगणेशाय नमः यत्रेदं सकलं विभाति यत उद्भूतं स्थितं लीयते यत्रागाधमहिम्नि विश्रम
भितो जागर्ति नुन्नो शवान् शान्ताशेषजवस्मराचरगुरुर्मायातिगो योगिभिर्ध्येयो योऽमलवृत्ति
भिस्तममलं सर्वात्मनोपास्महे १ ॥ विभ्रमकरचनात्मकं सकलं भावजातं मुकुरे प्रतिबिम्बमि
व विभाति पृथग्भूतमपि पृथग्लब्धसत्ताकतामापद्यते तमेव भान्तमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभातीति भासा सर्वं
श्रुतेः न तु यथा मायावादिकमन्यतः सत्त्वपराजाद्याश्रयवशेन लब्धापि कारं सार्वत्रिकी व्याप्तिमासाद:

यतिनथैवास्य विश्वस्य भानमित्याशंक्य व्यवच्छिनत्ति यत उद्भूतमिति यतो यस्मात्कारणाद्विशेषानुपादाना-
न्निमित्तादिरूपादीश्वरादस्योत्पत्तिरिति ननु दृश्यते हि कारणान्तरोद्भूतं घटादिकं कार्यमन्यादिकरणकमि-
दृमि ति तदेवैत्याशंक्याह यत्र स्थितं लीयते चेति स्थितिविलययोरप्ययमेव हेतुरिति भावः यतो वा इमानि भू- स्व
तानि जायन्ते येन जातानि जीवन्ति यत्प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति श्रुतेः कार्यकारणयोर्हि कार्यसमुत्पत्ति-
स्थितेषामदृष्टत्वात्कथं विशेषानुपादानादीनयेतांनिवर्तयितुमसमर्थमहिम्नीति लूताकीटस्यात्मपेक्षयोपा-
दानादिकं स्वसमवायिकजालनिर्माणसामर्थ्यं दृश्यते वा कथापरमेश्वरस्येति अयं हि स्वच्छयैव स्वस्मिन्न-
वस्थोपादानकमेव जगन्निर्मिमीते इति अप्रमेयमहिमत्वेन घोत्यते यथोर्णनाभिः सृजते गृह्णते च यथा [illegible]
थिव्यामोषधयः संभवन्तीत्यादिश्रुतिभ्यः ननु नित्यमेव स्वरूपं जगदाडम्बरनिर्माणादितत्परतानिजतया-
कुलत्वादिवशेन किं नास्य पारमेश्वर्यं व्याहन्यते इत्याशंक्याह अभिनोज्ञागतीति स्वस्वरूपमुक्तपारमेश्वर्यपरा-
[illegible] विधानविरतिर्वा मर्शशालि तथैवास्ते [illegible] भयदोषपराहतिरितिकिंच यतदेवास्य पारमेश्वर्यं यदनवरतं विश्वस्य-
ष्याद्विक्रियाविवे अव्यासादेकारूपेणान्यकेः ननु सुखदुःखजन्मजरादिपरिगणितानेकप्रतिफलनावेदनी-
यं हृद्विनिम्नमनन्तमचराचरजगदुत्पादनतत्परतिसर्गवतो वा विनिवेषस्यानेहृणात्मकं दोषमुद्गालासि नित-

रोतिवद्यया +२

वारणूनां

श्री· २

आह अनन्तक्लेशवानिति न ह्ययं सवितोदः स्वितो वा ज्ञनयतितियेनोक्तमसंगमप्रापतेदिति स्वतस्त्वसततावि
योगिदयावत्वेन नित्यसत्त्ववत्प्राणिनिसृत्तेः तत्तदनेकविविधकर्मफलोपादानेनैव तथाविधजगन्निर्मि
तिरिति अत एव चराचरगुरुरिति विरमतामशुभकर्मानुष्ठानात्मागमत नरकानिति विधिनिषेधशास्त्रप्रवर्त
कत्वेन सर्वाधिकारिहितोपदेशप्रव्यापकः जडानधिकारिणोपि नियामकतया विहिततन्नकर्मफलाव
सानकतया हिताशंसी चेति यद्वा भीमासमाख्यातः प्रवर्तेरन्नादिष्वन्तर्यामिपरत्वतिकदंबप्रतिपादननियाम
कत्वेन चराचरोपदेशाविरतस्वभाव इति नन्वेतावद्विश्वप्रपंचोऽज्ञावनेनानन्तकारणमहाविज्ञः स्वमोहात्मकमाया
शक्तियोगेनासम्पापितत्त्वं च्युतेन तु कर्मयोगो वश्यंभावीत्याशंक्याह मायातिग इति नन्वयमवाङ्मनसगोचरा
नन्तविभवः कस्याप्याराधनीयतां नोपयातीति आशंकायां आह योमलत्रतिभिर्योगिभिर्ध्येय इति अमलाह
तयः कायवाङ्मनसव्यापारा येषां तथाविधैस्त्रिविधतपोविशेषपरिशुद्धमानसैः [illegible] तत्त्वनित्यपरमेश्व
रसन्निधानाभिलाषभावितैर्भिनिरतिशयमहामहिमगुणपशालिभिर्ध्येयस्तेषां च ध्येयपदोपलक्षितत्वानस्त
नाजयसत्वादिविषयतां नातिक्रामतीतिभावः ॥ १ ॥

पूयेन

परदेवतातत्त्वानुसन्धानेन तस्य सर्वात्मकतया सिद्धेऽपि सर्वदेवताप्रणिधाने विघ्नापहारस्यात्यभीप्सितत्वेन तद्ग्रा
पारश्रीगणमहागणाधीशं प्रार्थयते यत्पुपासंस्थिति ग्रन्थे विघ्ननाशकतयाति प्रसिद्धो गणेशाभिधो देवताविशे-
षः प्रसीदतु त्रिविधान्तरायप्रशमनेन भक्तजनानां कालुष्यमपाकरोतु सः कीदृगित्याह यदिति यस्योपासा
त्रिविधमनूह्यमध्ये तत्तत्सुरविभवातिशयानुस्मरणं तस्यैश्वर्यः प्रभावविशेषास्तैर्निर्धूतमोहानां गलितमनी

यत्पुपासांसुनिर्धूततमोहानां गतिर्जनाः सार्वत्रिकी गणेशोऽसौ प्रसीदत्वमहोज्ज्वलः २ यास्या
विरतिगम्भीरो यत्पादाब्जलवाश्रयैः लभ्यते तान्महादीर्घहृदो नो मृतमान्मुहून् २ ॥

षाज्ञानां सपदि निरर्गला गतिरवगतिः सार्वत्रिकी सर्वविषया लोकोत्तरनिर्माणकारिता भवतीति सवम
होज्ज्वलः प्रस्तुतकृष्टतेजस्वितया ऽत्यन्तभक्तेष्टसंपादनव्यापारः २ यस्य देवस्यादिस्वरूपमुक्तगुर्वीदरस्यावश्यक
त्वादनुस्मरणमप्यगमति शास्त्राधिरिति ॥ २ ॥ रामचंद्रायनमः ॥

यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाश्य
न्ते महात्मभिरिति

श्री॰ ३

अस्यस्रजारक्षणात्खमकुरुणासृजति मितिभवतीकं परा[मृ]शाति विश्वपेति विश्वंपारयति तत्प्रदानंदोऽज्ञावनेनपालयति
असंख्योचिन्त्यमहिमविभूतिभिश्चपूरयतीति पालनपूरणयोरिति धात्वर्थयोगेन विश्वपारणः श्रीपरमेश्वरः स
वासौवीरेशः विंनीवात्मपलिणीमीश्यतीतः स्वहृत्स्वस्थानेनानुगृह्णातीति परमात्मा रवशाह्ववाच्यः जीवात्मपर
रमात्मानोहिपतिशाह्ववाच्यौद्धौ सपर्णाविंत्यादिश्रुत्यभिधानात् अतोत्र वीरशाह्वेनजीववशाह्ववाच्यत्वंनदितरा

विश्वपारणवीरेशाह्वितिःसङ्ख्यासमेतोन्मिता सदयासदयापेड्डातनोतिक्षतितोजगत् ४ ॥

तत्रपुरुषोत्तमगृहीतं पुञ्ज्यते तयोरीशाउत्तमपुरुषः यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपिचोत्तमः अतोऽस्मिलोके
वेदेचप्रथितःपुरुषोत्तमः इत्युक्तेः तस्ययावृत्तिर्वर्तनंपालनंतथावस्थितिः सासङ्ख्यातैर्वेदादिभिरुन्मितापः
रिच्छिन्नाऽस्यमहतोभूतस्यनिःश्वसितमेतदृग्वेदइत्यादिश्रुतेः सैवात्रकृपाहेतुत्वेनदयासहिता सङ्ख्यो
भयतोऽयः प्राचीनशुभकर्मफलविपाकस्तस्यायः समन्वात्सिद्धिः शोभनतरश्चासावर्जितसत्कर्मविपाकस्तार

तानकारवद्भिः शुकपिकवैरविज्ञानिभालितापराम्स्पृष्टास्तनीजडान्कृतिनस्तनोति जायापासनेन परमप्रतिभया
श्रुतकीर्ति अथवाः जडांस्तत्पराम्रशीमवणानकृतिनः सर्वकर्तृत्वसामर्थ्यभाजोविदधाति इति अथवा ।
विश्वं अनेकवर्णाः प्रजाः स्वस्वधर्मपरायणातात्प्रयोजकत्वेनपातिरक्षतीति सारणवीरेशावृत्तिः श्री
रणवीराभिख्यमहाराजाधिराजस्य वृत्तिरभ्यर्हिताबुद्धिवृत्तिः सत्कृत्यानेनस्वीयोवाल्मीकिवीद ।
गुर्जीत्यादिभिः परिवृद्धितासमिद्धहेतत् संस्कृतप्राकृतानेकदेशभाषापवर्णितानांसर्वा
सांविद्यानांनिधिः श्रीरणवीरमहाराज इतितत्सन्निहितैर्विद्वद्भिर्व्यवहारयते सा
वसदया शोभनेनशुभावहेनदैवेन शुभेनचायेनयथान्यायंगृहीतभागधे
येनचेद्भाः तिविख्यातासैवजडान् कृतिनः करोतीति पतत्सहृशीनः
संभाषणादिभिः पाण्डिरसंजायते अनेनतदीयात्त्पैवप्रकर
णाकरणप्रवृत्तिरितिनिदर्शितम् ॥ ५ ॥

रुपास्य नाम प्रतिपादकं प्रकरणस्य प्रथमम् उपास्यस्वरूपं प्रतिपाद्यं तेन विनोपास्यासिद्धेः ततः प्रथमम् उपास्यस्वरूप-
माह यस्मिन् सर्वमिति इदं हि महाभारतीयं भीष्मवचनं यस्मिन् परापरादिभेदविभिन्ने ब्रह्मणि सर्वं जगदिदं यानिका-
यां वटबीजस्थवाव्याकृतस्वरूपेणावस्थितमित्यनेन विलयावस्थायोच्यते यतो निमित्तोपादानोभयात्मकादुत्पद्यते ।
इति सर्गावस्था प्रदर्श्यते यः सर्वं जगदिति यः सत्ताप्रकाशस्वरूपो भगवान् स्फुरति भातीति परमेद्वयोपि जगत्स्वरूपेण

यस्मिन्सर्वं यतः सर्वं यः सर्वं सर्वतश्च यः यश्च सर्वमयो नित्यं स उपास्यो मनीषिणाम् ५

प्रकाशते इत्यनेन स्थित्यवस्थागम्यते सर्वस्माच्च जगतो व्यशिष्यमाणतया यो विभाव्यते इति संहारावस्थायो-
च्यते यश्च नित्यं कालकलितस्वरूपतया सर्वमयो ऽशेषमिदं क्रोडीकृत्याति विज्ञानातिरिक्तविकल्पानास्पदी-
भूत इत्यनुग्रहावस्था प्रकाश्यते इति विशेषणपञ्चकेनास्योपास्यस्वरूपत्वेन प्रतिपादयिष्यमाणस्य भगवतः पं-
चविधकृत्यकारित्वमुक्तं सृष्टिस्थितिसंहारकर्तारं विलयस्थितिकारकम् ॥ ॥

अनुग्रहकं देवं प्रणतार्तिविनाशनमिति श्री स्वच्छन्दे । एकनीत्या सततमेव कृत्यपञ्चककारित्वाद्भिवादात् स्तुतं वाचि

पुत्रैः यस्योन्मेषनिमेषाभ्यां जगतः प्रलयोदयौ । तं शक्तिचक्रविभवप्रभवं शङ्करं स्तुमः इति प्रत्यभिज्ञमिदं सर्वं

कार्यं यस्माच्च निर्गतम् तस्यानाहतरूपस्यानुत्तिरोधोस्ति जन्तुविदितिव सदास्फुटितविनोदाय प्रसरा-

स्थितिसंहारकारिणे सदा त्रिभुवनाहारतृप्ताय स्वामिने नमः इति प्राकाम्यमात्मनि यदा प्रकटी

करोषि विश्वकीः प्रतिलगामभवेत्तयादयानः त्वय्येव सोपि भगवन्वस्तु भजते ध्रुवमां श्रायोविद-

स्य रचितः त्वामभिवादाद् इति भट्टेणैतदेव प्रतिपादितम् एवमुक्तस्वरूपो भगवान्मनी

षिणां स्वकर्मपरिपाकजनितपरेशानुग्रहोत्क्षिप्तप्रतिभाभाजामुपासि

तुमर्हः शक्यश्चेति भावः सततमपि यमीन्द्रैरेषु स्पष्टोदिव्यादिव्य

पतिस्पष्टयमतपादान्तं समावेशासन्नोपायत्वाशयादिति ॥

॥ ५ ॥

श्री ५

नन्नु परमात्मनोपास्यस्वरूपाभेदिकत्वाभिमतानपूर्वकत्वोपास्यतातात्म्यप्रतिपत्तिरथ्य योऽन्यां देवतामुपास्तेऽन्योऽसावन्योऽहं
न स वेद यथा पशुरिति निन्दन्न्यथाभावप्रतिपादकश्रुतेरिति चेन्नैवं यतः प्रतिपाद्यस्य स्वाभिमतानुग्रहः स्वात्मनोपास्यस्वरूपा
भिमतान्मितिड्डिविद्याशंकायां तथाविषयमोऽभिधानद्वारेणोपास्यविधिर्नहि । सत्यमिति द्वाभ्यां सार्धाभ्यां सत्यं बाह्याभ्यन्तर
भेदभिन्ननीलसुखादिभावेषु सामान्यरूपतयाऽवभासित्वेन तानेतानतिशयानोऽकृत्रिम एकरूपकरणाद्गुरुप्रमाणप्रमातृप्रमेय

सत्यं ज्ञानमनन्तं यन्नित्यं सर्वाश्रयं विभु । पूर्णानन्दमयं शुद्धं सर्वशक्तिमदद्वयम् १ अप्रमेयं प्र
माणादिसर्वव्यवहृत्यवभासकम् । स्वप्रकाशमनिर्देश्यमप्रतर्क्यमनुत्तरम् २ ॥

प्रमाणरूपतया सर्वावस्थासु स्वप्रकाशचैतन्यस्वरूपं अनन्तं देशादिपरिच्छेदकास्पृष्टं कालपरिच्छेदस्यासिद्धेऽपि
नित्यं प्राधान्येनानुविधेयार्थमतमिति अधिष्ठेयाधिष्ठातृभेदभिन्नस्य सर्वस्याश्रयमधिष्ठानभूतं तथाकाशादिव्या
पकत्वं ततोऽन्यस्य तद्व्यापकत्वाभावात् तथा परिपूर्णावच्छिन्नविषयानन्दादिविलक्षणत्वात्पूर्णानन्दमयं एवमभिहि ५

न विशेषणोपाधिशंकितं सर्वोपाधिविरहितत्वेन शुद्धं ननूक्तविशेषणास्पदत्वेनावश्यं सावयवत्वेन भाव्यमित्याशंक्याह
सर्वशक्तिभृदिति कयापि शक्त्या सर्वाश्रयोप्यनयानदवच्छेदजनितोपाधिरूपकरणपदः अत एवाद्वयं सांख्याभिमतप्रकृतिवत् प्रमापकाभाव
परिणामशून्यं केनापि प्रमाणेनाविषयीकृतं प्रमाणैर्हि तत्तो मतस्य प्रमाणाग्न्यते नदितस्या वा संभवादस्तित्वं न स्यादि-
त्यमतिघ्नेयोस्तित्वाशंक्योक्तं प्रमाणादिसर्ववस्त्ववभासकं योगशास्त्रोक्तानां प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतीनां पंचा-
नां वृत्तीनामवभासकं प्रकाशकं यो हि सर्वावृत्तीरवभासयति कथं तस्यास्तित्वं नाभ्युपगम्यते ननु सिद्धयत्वं प्रकाशकं
विना प्रकाश्यं न सिद्धेस्तस्य प्रकाशकान्तराभाव्यमिति तत्राह स्वप्रकाशमिति स्वेनैव प्रकाशते तदन्यस्य प्रकाशप्रकाशवि-
कल्पवि[illegible]द्धस्यतेनैव प्रकाशितत्वात् अत एव वाचानिर्देश्यं वाचामगोचरमतस्याप्रतर्क्यं मनसोप्यगोचरं यतो वाचो निवर्तं-
ते अप्राप्य मनसा सहेति श्रुतेः अतस्मादनन्तरमविद्यमानमन्तरमन्तर्बहिष्ट्वं यस्मादिति व्युत्पत्त्या लोकोत्तीर्णस्वभावं किमप्येतत्
तदन्तरमित्युक्तेः ननु सकलव्यवहारनिबंधनशून्यत्वेन कथंचिदपि व्यवहार्यत्वाभावादेतदबोधो योगोऽयुक्तः इत्याशंक्य परि-
हरति सद्गुरुपरमात्मेशशिवरामादिशासितमिति सर्वदा सर्वत्र विद्यमानत्वधर्मयोगात्सदिति बृहत्त्वाद्बृंहकत्वा-
च्च ब्रह्मेति सर्वेषामात्मनां परमत्वेनान्तुतत्कृष्टसंयोगेन परमात्मेति परमानंदस्वभावतया [illegible]शिव इति रमन्ते योगि-
नो यत्र सदानन्दे चिदात्मनि इति रामपदेनासौ परं ब्रह्माभिधीयते इत्युक्तधर्मयोगेन राम इति आदिपदाद्विस्त्रहसभे-
देवादिशब्दैरुपास्यावबोधनादिसिद्धये व्यवहृतमित्यर्थः ॥ ७ ॥

प्रमाणान्यपि वस्तूनां जीवितं यानि तन्वते तेषामपि परो जीवः स एव परमेश्वर इत्युक्तेः ^

श्री॰
६

नन्वेवं सत्यपि वस्तुतः शब्दानामवच्छेदवत्त्वस्तुविषयतया तस्यानवच्छिन्नत्वे कथमुक्तशब्दाभिधेयत्वमित्याशंक्याह सा
वच्छेदमिति सद्भावच्छेदेन वर्तते सावच्छेदमिति कल्पनया कमप्यवच्छेदमुपादाय तेषां शब्दानां प्रवृत्तिरिति यथै
कस्यैव पाचकत्वे पाठकत्वे तत्तल्लक्षणेन तदवच्छेदकक्रियायोगेन पाचकोयं पाठकोयमिति व्यवहारो दृश्यते ८
ननु तस्यानेकधर्माश्रयभूतस्य परमात्मनोभिधानाय सकोपि वाचकः शब्दोन्विष्यतां येनास्य सकलधर्मपरिग्रहो भ
वेदित्याशंक्य शब्दा हि कंचिदर्थधर्ममुपादाय प्रवृत्तिभाजो भूत्वा संकेतं सहायीकृत्य तं तमर्थमभिदधते यो हि

सद्ब्रह्मपरमात्मेशशिवरामादिशब्दितम् सावच्छेदमुपादाय तेते शब्दाः प्रवर्तिताः ८ सर्वधर्माश्रय
तया वाचकस्यात्तथा ततः केनापि धर्मयोगेन गतिः शब्दस्य जायताम् ॥ ५ ॥

सर्ववस्तुगतविचित्रधर्माश्रयो भवेत्केन मार्गेण कथंवा तमभिधातुं शक्नुमहे इति तां परिहरति सर्वधर्माश्रयेति
वाचकस्य प्रतियोगित्ववच्छिन्नगतिकत्वात्तस्य च सकलधर्मकदम्बाधारत्वात् यथाविधवाचकाभावादुक्तशब्दे
स्तत्तदन्तःस्थधर्मोद्धारद्वारकैव कात्स्न्यैनिकव्यवहार्यत्वमिति भावः नन्वेवं सति शब्दप्रवृत्तिनिमित्तभूतेन येन धर्मेण

म्बा

धर्मिपरिग्रहे तद्धर्मविशिष्टानामितरेषामपि सत्ताद्यावकपात्त्वासंस्पर्शो उपास्यत्वासंभव एव फलितः शोकोऽस्मा
ह केनर्मीति एकं कंचनापि धर्ममुपादाय शाहृगहणे तस्य तद्धर्मविशिष्टधर्मिस्वरूपपरामर्शेनोपासासिद्धौ स
कलधर्मास्पदत्वस्य साक्षात्कारः संभवतीति यथादाहकपावकप्रकाशकत्वाद्यनेकधर्मानुगतवह्न्यर्थिनो
निजेष्टार्थसाधकैकतरधर्मार्थित्वेऽपि वस्तुपस्थापनप्रयत्नेनाग्न्यादितो वह्निः सकलधर्माविमुक्त एवाभिपद्यते न
त्वेवं केनचिदिष्टस्य धर्मेतरधर्माणां विर्भावाशक्यत्वेन तथात्र समस्तपरमेश्वरस्यैतदुपपद्यते । इमां शङ्कां ना

नाम्नेष्टुपास्यतामीशः परकारुणिकत्वतः ९ ॥

इमाह नाम्नेतीति उक्तसदादिशब्दार्थभूततद्धर्मपरामर्शेनानुसंधीयमानः परमेश उपासनाविषयत्वेनाम्नेति ।
उपासकानुजिघृक्षया सकलधर्माविमुक्त एव साक्षाद्भवति परकारुणिकत्वात् अयं हि परिम्लानत्वानुक्रियावल
त्वेन परिपूर्णमत्स्वरूपमवधारयितुमशक्नुवन्मल्लिङ्गवद्विशेषेण मदंशीभूतैकधर्ममात्रपरामर्शेन मामुपास्त इत्ययम
नुग्राह्य इति करुणावत्त्वात् इत्यर्थः अनेनैवाशयेन भट्टनारायणोऽपि नैवात्मनः प्रभुरयं निजलाभपूर्णो मानं जनाद ।

श्री·

७

विदुषः करुणोद्गारीणि यद्यज्जनो भगवते विदधीत मानं तन्मानमेव भवति प्रतिमुखस्य यथा मुखश्रीरिति ८ ॥ ननु श
कयोस्मज्जगन्नाथतत्वं प्राप्स्यामि त्वं महेश्वर इति कथितनीसाभगवतो विश्वशक्तिमत्वेनकेनापि धर्मेणोपासितो
स्यात् तद्वत्र्णोहृदयपरसिद्धि वितरणापटुस्वरूपाविर्भावोऽभ्युपगतव्यस्तथासति किमिति उपासकोऽपि जीवव्रातो
निशामिशान्तिष्टसानिपरिहारं सहसैवाकुलतामासादयतीति चेत्तस्य तस्य स्वाश्रयकल्पे कितत्वाद्देव^मिमा

सन्नि^

तथात्वमिति वि
वक्तुरीश्वरस्य सर्व
धर्माश्रयत्वमस्ती^

स धर्मो नास्ति लोकेऽस्मिन्यः स्यान्नत्रासमञ्जसः ॥

श्लोकेन^ ह^ स धर्मो नास्तीति यतस्त्वमिति विश्वानां तत्वमः ऋतमायते इत्युक्तनीत्या सर्वेऽपि धर्मा ध्यस्तसमस्ततया परमे
ति^ श्वराश्रयतयैव प्रतिष्ठितत्वमप्यातेषामप्रकाशत्वेनासत्वात् एवं तर्हि किंनिमित्तकोऽयं भजतामभीष्टानिष्टाप्ति
जिहासासमनितः स्तोभ इति तत्राह ॥ ॐ ॥

फलभेदस्येति अयंमनुपासकजनः स्वाशयवशेनापरिमितानंदघनस्वरूपपरमेशस्वरूपमनजिह्नता
परवशानयाः परोक्षीभूतमपिपरिमितावच्छेदवदेवतज्ञानेनतथाविधतत्तत्फलमात्रलाभेनतृप्यति इतरे
ष्वेवानिष्टजिहासाविस्तेपारणेविषोमसूयते अनेनैवाशयेनोक्तंगीतासु येप्यन्यदेवताभक्तायजंतेश्रद्धयान्वि
ताः तेपिमामेवकौंतेययजंत्यविधिपूर्वकम् यान्तिदेवव्रतादेवान्पितृन्यांतिपितृव्रताः भूतानियांतिभूते

फलभेदस्यसत्वेहिकल्पकाशयभेदतः ११ ॥

ज्याजिनोयांतिमद्याजिनोपिमाम् इति नतुमाममभिजानंतितत्त्वेनातश्च्यवंतितेइतिच अतएवचसर्वेषांश्रुतिस्मृत्यु
क्तमंत्राणांतदभिधेयभूतानांदेवतानांचतात्पर्यतस्तस्यापरमेश्वरत्वंविज्ञायमहात्मानः सर्वैश्वमंत्रैः सर्वैश्चाभि
धेयैः पूर्णस्वरूपंभगवन्तमेवाराधयंति तथाचोक्तं श्रीमद्भागवते त्वामप्यन्येशिवोक्तेनमार्गेणशिवरूपिणम् बहाचार्यविभेदेन
भगवन्तमुपासते सर्वएवयजंतित्वांसर्वदेवमयेश्वरम् येप्यन्यदेवताभक्तायद्यप्यन्यधियःप्रभो

श्रा नान्यथे

ननु एवं परमेश्वरस्य सार्वात्म्यभावे विनिश्चिते सति तत्तद्गुणसमनाङ्गभूतानामालम्बनद्रव्यक्रियादीनां सर्वात्मकपरमेश्वराप
श्री रिज्ञानपूर्वकेन तदनुसन्धानेन सिद्ध्यति माशंक्यातस्तेषामसनाङ्गत्वाङ्गभूतं सार्वात्म्यमभिधातुं स्पष्टेच्छमेव क्रमशुपक्रमते।
८ सहेतुरमिति विद्यात्मैव बहिर्देशेन्तः स्थितमिच्छावशाद्वहिः योगीव निरुपादानमर्थजालं प्रकाशयेदिनुकनीमा
मयसिद्धः परमेश्वरः स्वतन्त्रः परविघ्नत्तयानिमसमास्फूर्तिसततः स्वस्वरूपभूतपरमानन्दानुभवपरित्तोः
विगलितनिजमहिमावबोधः स्वस्मिन्नेवात्मनि स्वात्मक्रीडः स्वात्मानमेवानतिरिक्त्या बहुधा कृत्वा स्वैरं सततमेव

सस्वैरं विघ्नत्वेन परानन्दस्वनिर्वृतः स्वैरमिच्छति नानात्वमात्मक्रीडो निजात्मनि ॥ १२ ॥

विक्रीडयिषुः सन् नानात्वस्य विश्वसर्जनरूपस्येच्छायाः कर्तृत्वमाश्रयति श्रूयते च यः एकोऽहं बहु स्यां तदैक्षत।
तद्बहु स्यां प्रजायेय स एकाकी न रमते स्वात्मक्रीडः स्वात्मरतिरित्येवमादयः ततः सर्वज्ञत्वसर्वकर्तृत्वलक्षणज्ञा
नक्रियाबलेन प्रसमानात् जगदुत्पादनाय संयुज्यते तस्यास्य विघ्नस्वतन्त्ररूपस्येच्छादिशक्तित्रययुजः स्वभावो नि
सर्गएवेदृशः यदयं सततमेव जगत्सृष्ट्यादि रचयतीति न चास्य विश्वसर्जनादौ कारणान्तरापेक्षास्ति तथा चोक्तम्
स्वेच्छया स्वभित्तौ विश्वमुन्मीलयति इति निरुपादानसंभारमभित्तावेव तन्वते जगच्चित्रं नमस्तस्मै कलाश्लाघ्याय शूलिने ८

एवं यस्य विश्वस्येहैव विध्वंसगुह्वमसुह्वंवेति तन्त्रोक्तस्वरूपेणस्रष्टृत्वं समाणस्वरूपेणाग्रहं तत्स्वहेतुनिश्चितः कर्त्ता माहि-
नीमाथगुह्वस्यामायीयत्वेन परमेश्वरस्वरूपादव्यतिरिक्ततयैवावस्थाने इत्यस्यमायामयतया ततोऽतिरिक्ताय माने-
जीवानां प्रविहृष्यमानमपि तत्स्वात्मनिममभिधानं तत्कारणभूतां मायाशक्तिं लक्षयति विश्वेत्सिस्रक्षतत्र इति भेदप्र-
धाने विश्वे सिसृक्षोर्भगवतो यदनपायाधीनं कौशलं समायेति सा तिदुर्घटकारिणीति तथा च परमार्थसारे परमे-

सा न क्रियावलोपतः स्वभावस्तस्य ताहृशः विश्वं सिसृक्षतस्तस्य तन्माये तं हि कौश-
ले १२ लोको तत्तनया माया सा तिदुर्घटकारिणी लोके प्रसिद्धहेतूनां स्वकार्येष्वति हेतु-
ता १४ तैर्हेलत्वएतत्स्य तया कर्तृत्वमिष्यते नसत्तया सत्तया वा तेनोऽभ्याघुज्यते हि।
(सा १५॥

यस्मात्तेषु घटसम्पादनं मत्स्वस्य दैवीमायाशक्तिः सा तस्माविशषवशिवस्यैतदिति १३
लोके हि घटादीनां कार्याणां मृदादीनि कारणानि प्रसिद्धानि दृश्यन्ते लोकोत्तरतया परमेश्वरो मायाशक्तिसंयोगेनैव
जगत्कर्तृभावमुपगच्छतीत्याह लोक इति मायायाल्लक्षणान्तरमाह नसत्तयेति अतएवोक्तं सत्त्वेनापि वक्तुं न शक्या
तेः सत्त्वेनापि वक्तुं न शक्याते सदसत्त्वेनापि वक्तुं न शक्याते इत्यादि तेनानयोभयानुगतान्यथ्यस्ते वा तस्य शक्तिं संयुक्तेनिंदृ

छा मितिप्रकृतिस्र ७ ।१५॥

श्री॰
५

अमायीयशुद्धप्रकाशरूपस्य ब्रह्मणः स्वस्वरूपपरिनिष्ठिततया जगत्कार्यनिर्वाहासिद्धेर्मायैवैतत्सर्वं जगदाडम्ब-
रनिर्वाहं समादधातीत्याह परः प्रकाशमिति एवं मायेच्छादिरूपैव केवलं जगन्निर्माणादिना नास्य जीववद्बन्धमनागपि
क्षोभ इत्याह अनावृतत्वत इति १६ एतदेव श्रीभगवद्गीताग्रन्थेन संवादयति अत एवेत्यादि तमेव ग्रन्थं पठति दैवी

किमप्यस्तीति चेन्नमात्मनो वीर्यं तथेशितुः परः प्रकाशः स्वं रूपं गोपयित्वा तथामलम् १६
ईष्टे स्वैरं विजानाति विधत्ते नावृतस्ततः अत एवाह भगवानर्जुनाय हितावहः १७ दैवी-
ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते १८ तद्योगे-
न शिवः शान्त ईश्वरत्वं प्रपद्यते रङ्गयोगेन नटवन्मायावीति प्रभाषितः १९ ॥

ह्येषेति १८ एवमस्य परमेशस्य निजमायाशक्तिसंबन्धेन यादृशमवस्थान्तरमापद्यते तत्प्रतिपादयति तद्योगेने-
ति यथाहि नटो निजं रूपमत्यजन्नेव रङ्गसंबन्धेन रूपान्तरं प्रतिपद्यते तद्वदयमपीश्वरो भूमिकान्तरमासादयतीति
निजस्वतन्त्रचिद्घनरूपपरामर्शशालितयास्य जीववन्मायाशक्तिकृतकालुष्यलेशसंभावनापि नास्तीति भावः ५॥

एतद्दर्शनं न स्वेन स्पृश्यति लोकेऽपीति १९ केवलं ये सर्वज्ञत्व सर्वकर्तृत्व व्यापकत्व नित्यत्वादयो धर्माः स्वात्मावि-
भिन्नास्ते मायासम्बन्धेन सङ्कुचितीयन्ते यथा सार्वभौमस्यैश्वर्यं बाह्यवीर्यादाववस्थितमप्रकृतिसैनिकप्रवणा-
दिव्यवहारेण प्रतीयते यथा लोके न दीपस्य किरणो ऽभ्यस्तरस्य वर्त्तायते तद्दिग्विभागादिनद्धच्छन्ना शिवः स्थिये।

स्वमहिम्नि स्थितस्यास्य नावलेपो मनाक् तया लोकेऽपि कृत्स्नालोमायां स्फारयंल्लोकमोहिनी २०
स्वयं न स्पृश्यते वाक्यं किमतः परमेष्ठिनः ये संख्याता भगवतो धर्माः स्वह्यात्मनि स्थिताः २१
तेन यान्ति विभाव्यन्ते यथा सर्वज्ञतादयः उपासाद्वारभूतास्ते ह्युपास्यो निर्गुणो यतः २२ मा-
यायोगोऽप्यनन्तस्य जन्तुचक्रोपकारकः प्रतिष्ठावमात्मनोतो बभाषे भगवान्स्वयम् २३॥

इति शोवी स्वमहिम्नि स्थित इत्युच्यते इत्याद्युक्तदिशा स्पृष्टीभूतानुत्तरगुणगणैरेव परमेश्वर उपासनामुपयातीत्याह उपासाद्वा-
रेति निर्गुण स्वरूपस्य ज्ञानादिना विषयीकर्तुमशक्यत्वान्मायायोगेन धर्माभिव्यक्तौ सत्यां तद्द्वारैरुपास्यास्ति हीति
मायायोग उपासकोपकारक इत्याह प्रत्युपसंहरमादि २३ ॥

श्री॰
१०

न केवलं मायासंबंधेनास्य जगन्निर्माणादि सिद्धिरेव किं च स्वरूपप्रतिष्ठा चेति गीतार्थं येन स्पष्टयति प्रतिष्ठानमि-
त्यादिना एवमनया जगन्निर्माणादि तमात्मस्वरूपं स्वैश्वर्यं प्रदर्श्य माह एवं तयेति २७ २५ यदनवरतं पंचविधकृ-
त्यकारित्वं तदेव पारमैश्वर्यं मम यात्र प्रपन्नेति मामवचनेन संवादयति अभियुक्तैरित्यादिना ब्रह्मणो हीति

ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्य च शाश्वतस्य च धर्मस्य सुखस्यैकांतिकस्य च २४
एवं तया महेशानः सृजन्नत्तन्हरञ्जगत् सोऽयमात्मस्वभावः शाश्वतैश्वर्यस्य च गुमये २५
अभियुक्तैरतः प्रोचे पारमैश्वर्यनिर्णये अस्यास्त्वेकरूपेण ब्रह्मणा चेन्महेश्वरः २६ म-
हेश्वरत्वं स्यात्तेनैतदात्मस्वरूपादिवत् मायां तु प्रकृतिं विद्यान्मायिनं तु महेश्वरम् २७॥

स्य परिनिष्ठितैकरूपतया वर्तिष्यमाणा जगदुद्भवंतीति न तद्वस्यापि सदैकरूपतावस्थाने सति जाड्यप्रसक्तेनेति भावः २६
एवं मायाशक्तिनिबंधने परमेश्वरस्यावस्थांतरे प्रतिपाद्य जगत्सृष्टिनिबंधनत्वं प्रतिपादयितुं मायायाः प्रकृति-
त्वं परमेशस्य मायावित्त्वं ततो जगत्सृष्टिं चाह मायां त्विति ग्राह्याश्च ब्रह्मादयोर्थाः ग्राहकाश्च प्रमातारः २७ ॥ १०

सुखदुःखमोहात्मकस्य जगतः कारणेनापि तथाविधेन भवितव्यमिति मायायाः संक्षेपेणास्य प्रसिद्धं लक्षणं कथयन्
जगत्कारणत्वं चाह गुणास्त्रय इति गुणा हि सत्त्वरजस्तमांसि सुखदुःखमोहात्मकानि तेषां साम्यावस्थात्मिका शक्तिः प्र
परपर्याया माया सा हि परमेशानुग्रहहीनस्य जगतो जन्मस्थितिसंहारहेतुतामुपयातीति २८ एतदेव प्रमाणय

समाधीसंसृजेद्विश्वं ग्राह्यग्राहकभेदवत् गुणास्त्रयो गताः साम्यं यत्रासौ हेतुतां गता २८
मायास्य जगतो जन्मस्थितिभङ्गविधायिनः यत इति ब्रह्मणः श्रुतिस्मार्तानां यदमु
मर्थं बोधयन् एवं माहेश्वरी माया जीवभूतविभागिनः जगतोस्य द्विधातोस्यावपरा
चापरापरा ३० भगवान्स्वमेवार्थं मन्त्रेणायमनूपयत् ॥

ति श्रुतिस्मृत्यागमानीति यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते येन भूतानि जीवन्ति यत्प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति श्रुतिः जन्माद्यस्य य
चसूत्रं त इति श्रौतस्मार्तानामर्थं ह्ययमेवार्थो विसीयते २९ एवमेनां विभजति एवं माहेश्वरीति जीवा हि ब्रह्मादिकीटान्ता भूता
नि स्वादीनि इयं च माया परापरा च जीवांशकारणभूता परा भूतांशकारणभूता परा चेति ३० एनमर्थं द्रढयितुं मन्त्रान्।

इत्थमेवपठति ॥

श्री॰
११

भूमिरापइति भूम्याद्यष्टधात्वमयी शारीरेंद्रियप्रकृतिर्भूतापरा तथैव शारीरेंद्रियरूपजगत्कारणत्वसंभवात् अतएवैतत्प्रकृ
तिद्वयहेतुकानि सर्वाणि भूतानि ग्राह्यग्राहकभेदवन्तीत्युपधारय प्रमाणैर्निश्चिनु अहमात्मवाच्यः परमेश्वरोस्यज
गतः सर्वस्योत्पत्तिविनाशहेतुः ३१ ३२ ३३ ननु सतउत्पत्तिविनाशयोः संभवाद्उपनेः प्राक्तदाशानंतरं च कुत्रेदमवतिष्ठ
तेइत्याशंक्याह देशकालाकारेति भिन्नभिन्नदेशकालाकारभागिनो भूतभावभुवननगसमुद्रवननगरादिविचित्ररच

भूमिरापोनलोवायुः खंमनोबुद्धिरेवच ३१ अहंकारइतीयंमे भिन्नाप्रकृतिरष्टधा अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिं
विद्धिमेपराम् ३२ जीवभूतांमहाबाहोययेदंधार्यतेजगत् एतद्योनीनिभूतानि सर्वाणीत्युपधारय ३३
अहंकृत्स्नस्यजगतः प्रभवः प्रलयस्तथा देशकालाकारयुजोप्यविंत्यरचनात्मनः ३४ ॥

नाविशेषवतोमनसा।
प्यचिंत्यरचनात्मकस्यास्यजगतः स्वसमाख्यावस्थायां वीजभूतयामायायामेवस्थितिरवस्थाने एतच्चैनेनेहकिंचनना।
यआसीन्मृत्युनैवेदमावृतमासीदित्यादिवृहदारण्यकश्रुतौ सप्रपंचंप्रकटीकृतमिति गीताग्रंथेचमाधवः प्राह मत्तयो
निर्महद्ब्रह्मतस्मिन्गर्भंदधाम्यहम् संभवः सर्वभूतानांततोभवतिभारतेति ३४ ॥

श्री

नन्वयमीश्वरः स्वतो विभिन्नजीवरूपतां गत उतान्यैर्विभिन्न इत्याशंक्याममयन्तुदन्नाह मायायां संयेइति मायैवाशयो महाजला
शयस्तन्निभो नरपवातिविस्तीर्णो वगंतुमशक्यतया गंभीरो विभिन्नदिग्मदधर्मवद्गुणाकृतकालुष्यवशेन मलिनांतरः।
तस्मिन्नेव मम परमेश्वरांशेन कल्पनया प्रतिबिंबतयावस्थित इति ननु बिंबे हि प्रतिबिम्बीभवद्रूपं प्रतिबिंबगतधर्मै
र्न स्पृश्यते अंशेन जीवतां गतस्य परमेशस्य जीवावस्थायां किमिति मायीयस्त्वखड्गखोदिभिरभिभवो दृश्यत इत्या।

जगतः स्वस्वभावस्य वीजरूपतया स्थितिः मायायामत एवाह मम योनीति माधवः ३५ मा
याशयेति विस्तीर्णे गंभीरे कल्मषांतरे ईश्वरांशेन निर्मग्नः प्रतिबिंबतया स्थितः ३६॥

अंशोक्त्या निर्मग्न इति जीवरूपो हीश्वरांशस्तैस्तैर्धर्मैरत्र निर्मग्नतया मायीयैर्गुणैरभिभूयत इति भावः नन्वेवमप्यस्याने
कत्वं कस्मादित्यपेक्षायामाह नैकविधमिति तस्या मायाया वैचित्र्याद्गुणवैचित्र्यान्नानेकता इंद्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते रू
पं रूपं प्रतिरूपो बभूव एकधा बहुधा चैव दृश्यते जलचंद्रवत् एक एव हि भूतात्मा भूते भूते व्यवस्थितः इत्यादिश्रु।
तिस्मृतिभ्यः ३७॥ ३६॥

श्री० नचैवंसतिसांसारिकस्यदुःखादिद्वन्द्वध्याननिमित्तंतापवतोनचवर्तंप्रतिकूलवेदनीयजिहासावतोऽपिकथंनामस्यान्मुक्ति
रित्यत्राह क्लेशकर्मेत्यादि अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः पञ्चक्लेशाः इत्यादिनायोगशास्त्रप्रतिपादित क्लेशा
१२ दिभिस्तत्त्वेनविनिरुद्धोनएवचसंकुचितज्ञानक्रियतयाशुद्धस्वरूपायमज्ञानेनमायाजातत्वोक्तदोषैरभिभूयते॥ नतुतर्हि
अंशिनःस्वस्वरूपापितघातत्वमस्त्वितिचेन्नतस्यांशेनेवजीवरूपत्वात्सर्वथातत्तयातथाभावान्नतथात्वमित्यत्ररयत्नर्थान्तरम्ना।

सोंऽशस्तद्देहिचिन्मयवशादनेकत्वमिहागतः क्लेशकर्मविपाकांशैरुद्धोविद्धविदिक्रियः १७ पादो
ऽस्यविश्वाभूतानित्रिपादस्यामृतंदिवि विष्टभ्याहमिदंकृत्स्नमेकांशेनस्थितोजगत् १८ म
मैवांशोजीवलोकेजीवभूतःसनातनः इत्याद्यागमसंवादादयमर्थःप्रतीयते १९ ॥

वाचयति पादोऽस्येति अस्यपरमात्मनःसर्वाणिभूतानिपादोंऽशभूतःपादत्रयमनवच्छिन्नचिदानन्दस्वरूपमेव पादकल्पना
पिकार्थापणावतत्कल्पितेवायथास्यसावयवत्वेनमहाविरोधप्राप्तेदिति १७॥ १८ एतमेवार्थंगीतोक्तंप्रमाणयति वि
ष्टभ्येति उक्तमेवार्थमभिनयति इत्याद्येति १९ ॥ १३

एवमस्यानेकभावमुपगतस्यैकस्य जीवस्यानुकम्प्यत्वं यथा विवृणोति सन्निवद्धेति बाह्याभ्यन्तरेन्द्रियग्रामः सन्निवद्धो यस्येति विष
याभावात् रुद्धेद्धकृति वृत्तीज्ञानक्रियाशक्तीयस्येस अनेन स्वरूपोमायविषयकस्य ज्ञानस्याभावोधनितः अतएवानन्दमाय
निजतातिकस्वरूपपरामर्शाभावेन विषयसाक्षात्काराभावाच्च विशंकरिव सर्वतः त्वभ्यविवेष्टते मध्यामध्येवांतरेवनमोपल
पतितमीनार्भकवद्विवर्तनमस्य हस्तैर्दुःखमत्र भवति ४७ वृतोन्येति अंधतमसमस्यब्वेनाज्ञानेन संवृतो मायाख्येवने निविडम

सन्निवद्धेन्द्रियग्रामो रुद्धहृत्कृतिवृत्तिकः स्वरूपात्तु नमुख्येनयाभितः त्वभ्यविवेष्टते ४७ वृतो
न्यतमसेनोतर्नितिमोवनपंजरे अस्याद्युरतयाधस्तोयसंदंशोढ्ढः स्थितिं वहन् ४८ मायागर्भे
तिगहनेऽन्धीपाकोन रेयथा तमालोक्य महेशानः स्वाभाविकानुकम्पया ४९ ॥

न्ध्रेनेतितिमेख्याद्युरतया यानी विसंयोधनशयो विषयाश्रकाद्यादकत्थोड्ढः एवंदशामुद्वहतीति ४८ अत्रदृष्टांतमाह मायाग
र्भइति यथांधीपाकाख्यनरकविषयपतितस्यपापिनो वेदनातहृदज्ञातिगहनेमायागर्भेस्थितस्याण्उज्ञातर्स्यपीति ४८
अत्रनुकम्प्यतांशद्दर्शयंधुने स्वस्यानुकम्पोद्भूतिप्रकारमाह तमालोक्येति अत्रार्थेमालिनीविजयोत्तरं ग्रंथप्रमाणयति ४९ ॥

श्री
१३

13

तत्रस्मेवग्रंथं पठति भोग[illegible]साधनेति अस्य श्लोकस्य पूर्वश्लोकेनसार्धमिदं ईश्वरेच्छावशादस्य भोगेच्छा संप्रजायते इति न
यायमर्थः ईश्वरात्तकस्मात्वशादेवास्य भोगेच्छापेश्वरभूति[illegible]दर्शनजनितस्वाभिलाषोयवा स्वकृतदुष्कृतकर्मफलभो इत्यभिलाषविशेषो वा
गेच्छा संप्रजायते कृतानां कर्मणांना भुक्तं क्षीयते कर्म[illegible]स्मात्कर्मफलं भोगेन प्रदिष्या[illegible]संपत्स्येश्वराश्रीपरमेश्वरवि
भूतिवैचित्र्यपरामर्शावशोत्थितः तद्वोधस्तन्मयः स्यामिति भोगेच्छा जायते एवं तथाविधेच्छावतो[illegible]संवस्य भोगसा

आम्नातोस्यार्थवर्गस्य प्रभुस्तेनोभोगसिद्धये ससर्ज भगवान्विश्वं विचित्ररचनात्मकम् ५३ उवाचेदं शिवः साक्षात्मा
लिनीविजयोत्तरे भोगसाधनसंसिद्धौ भोगेच्छोर्वशमागतः ५४ जगदुत्पादयामास मायामाविश्य शक्तिभिः
भोगोहि द्विविधो भूतिस्वात्मामर्शावशोत्थितः ५५ ॥

धनसंसिद्धेभोगसाधनभूतमनेकविचित्ररचनात्मकं विश्वं स्वशक्तिभिर्हिरण्यगर्भादिनामवतीभिर्मायां प्रविश्योत्पादया
मास ५४ अथ भोगस्वरूपमाह भोगोहीति एकोहि परमेश्वरभूतिपरामर्शजन्मापरस्तु स्वात्मेश्वरस्वरूपपरामर्शोद्भूत इति
द्विविधं भोगस्येति नन्वस्योभयथापि स्वस्वरूपत्वमायेणादुःखभोगस्येवदृश्यमानत्वात्तस्य चेश्वरकारणत्वाभावात्कृतत्वं स
वमितिचेदुच्यते परमेश्वरेण स्वभोगात्मकमेव जगदुत्पादितं दुःखसाधनत्वं तु जीवकल्पितं जगतएवेति विवेचितं नीश्वर

[illegible]

अस्य जगतः सुखैकसाधनत्वं सहेतुकं प्रपंचयति अनुपादानेति उपादानादिकारणानोऽतिरिक्तत्वे सत्वादव्यतिरिक्तत्वे च तत् कृपत्वपरमेश्वरस्य व्याप्तौ
रूपत्वात्तस्यास्तीति कुतः दुःखाभावरूपपरमानन्दमयस्वरूपत्वात् ज्ञानापि दुःखसाधनत्वमीश्वरो हि तस्यास्य जगतो नोपपद्यते इ-
त्यर्थः ५६ एवमपि किमित्यादिमाह सर्वं सर्वात्मकतयेति कारणरूपतया कार्यरूपतया चावस्थितस्य परमेश्वरस्य व्यापकत्वे व्या-
पकत्वे द्वयत्वे च सति जगद्देवि मत्विषये प्रमात्रेणापिहितकस्मिन्नाम्रन्यापयितुमशक्यत्वाद् एवमनवरतं परामृश्यमानतया स

अनुपादानसम्भारमभिन्नमेव तत्त्वतः जगच्चित्रं महेशस्याद्भुतं किं न सुखावहम् ५६ सर्वस्य
र्वात्मकतया व्यापकमेकमद्वयम् वैचित्र्ये पश्यतो द्वैतस्यासत्वात्साध्वसं कुतः ५७ दुःखं सा-
क्षिन्सुखमयं स्वरूपमनुपश्यतः ईश्वरात्मस्थितिमाप्नोऽवाप्तानन्दसमुद्भवः ५८ ॥

कस्य साध्वसं भयं कुतः स्याद्भयहेतोर्द्वितीयस्याभावात् तथा च श्रुतिः द्वितीयाद्वै भयं भवतीति न हि तद्द्वितीयं भवतीति च ५०
किंच दुःखमिति योऽयं द्रष्टा प्रमाता सर्वेन्द्रियसाक्षी स्वात्मानं पश्येत् स ईश्वरात्मतां प्राप्य यथानुपपन्नः सर्वेश्वरस्वरूपावस्थि-
मापन्नः आनन्दप्रादुर्भावं एवमनवरतमात्रेणापि दुःखमस्तीति तथा च श्रुतिः आत्मानं चेद्विजानीयादयमस्मीति पूरुषः किमि-
च्छन्कस्य कामाय शरीरमनुसंज्वरेदिति ५८ ॥

श्री
१४
14

ऐश्वरस्य विश्ववैचित्र्यसृष्टिः खात्मं नास्ति इत्यस्य हेतुत्वमेव स्पष्टयति द्विविधस्येति अत एव हेतोर्विश्वनिर्माणशीलस्य ततः परमे-
शस्य कारुणिकता हतिर्नास्तीति ४९ ननु कर्मलतस्य भावात्स्वकर्तृत्वेन परमेश्वरस्यैव दुःखकर्तृत्वे किं नाभ्युपगम्य-
ते इत्याशङ्क्याह मतिकालुष्येति यदेतद्वैषम्यं नैर्घृण्यादिदोषकलनं तत्तस्य मतिकालुष्यमेव हेतुरिति तथा चर्मितायां
न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते नादत्ते कस्यचित्पापं न चैव सुकृतं वि-
भुः अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तव इत्यादि फलितमाह अत्र संक्षेप इति एवं शास्त्रानामकलयितुं शक्यते एवं स्व-
द्विविधस्यैव भोगस्यैश्वरे विश्वनिबन्धने अतो(स्य)ऽस्य विश्वनिर्मातुर्न कारुणिकतात्ततिः ४९ मतिकालुष्यवशतो दो-
षान्तरप्रकल्पना अत्र संक्षेपतः केऽप्येव हेतवः सृष्टौ महेशितुः ५० तस्मादीशादात्मरूपात्खादिकं भूतपंचकम् उद्भूतं
इति निमित्तमभिधाय क्रममाह तस्मादीशादिति तस्मात्परमेश्वरादात्मरूपादाकाशा (तदुपादानं लूतायाश्च जालकं ५१॥)
दि भूतपंचकं समुद्भूतं तस्मादात्मन आकाशः संभूत आकाशाद्वायुर्वायोरग्निरग्नेरापोऽद्भ्यः पृथिवी मादिसृष्टिश्रु-
तिभ्यः न चात्र परमेश्वरस्य व्यतिरिक्तकारणं तदपेक्षा जगत्सृष्टिरिति सदृष्टान्तमाह तदुपादानं लूतायाश्च जालकमिति
यथा लूतायाः कीटविशेषः स्वतदुपादानान्वेतं जालं सृजति तद्वत् तथा च श्रुतिः यथोर्णनाभिः सृजते गृह्णते च यथा पृथि-
व्यामोषधयः संभवन्ति यथा प्रदीप्तात्पावकाद्विस्फुलिङ्गास्तथा ततः संभवतीह सर्वमिति ५१॥ १४

किंच तत इति तस्येश्वरस्येच्छया तत्त्वादिकं भूतपंचकमेवानेकविधजगद्वैचित्र्येण स्थितं तथा च वसिष्ठसंहितायां स्वसंकल्पमात्र
केणेह संकल्पलवरूपिणा पंच कानि भ्रमंतीह देहतां तानि कानिचित् कानिचित् तिर्यगादित्वं हेमादित्वं च कानिचित् एवं दृश्यं च
कल्पनमात्रं जगदिति स्थितमिति ॥ किंच भुवनानीति ऊर्ध्वाधरभेदेन चतुर्दश तथा हृषीकाणि इंद्रियाणि बाह्याभ्यंतरभेद
द्वयं चेति तथा पुनः शरीराणि सुरनरतिर्यगादिभेदेन बहुविधानि श्रीपरमेशसंबंधिना निरंकुशघटकारित्वलक्षणया मायाश
माहेतुभूतयोद्भूतानि तेषां च भुवनादीनां मध्या[illegible]च्छरीरेन्द्रियाणां गतिवीर्यस्वभावादयः पृथक् भुवनानां च स्वभावाः पृथक्

तत्तदिच्छावशतः स्थितेन तद्रूपभेदवत् भुवनानि विविधानि हृषीकाणि तथा पुनः ५२ शरीराण्यनेकानि संभू
तानीशमायया स्वभावगतिवीर्यादिचित्रं तेषां पृथक् पृथक् ५३ ॥

(सेतीति तथा हि ऊर्ध्वं सत्त्वविशालस्तमोविशाल
स्तथा लोकः मध्ये रजोविशालः सृष्टानीमा उपरिवर्तिनां स्वरादिलोकानां सत्त्वप्रधानानां देवादीनां च तथाविधानामाधारं
ऐयं च पातालाद्यधस्तनलोकेषु तिर्यगादिनारकावस्थितिः मध्ये तु रजःप्रधानानां मनुजानां स्थितिरिति इंद्रियाण्यपि तेषां ते
षां शरीराणां विविधार्थक्रियाकारित्वकारणानि तथैव शरीराण्यपि स्वतपवेन रसायन[illegible]वीर्यवंतीति यथा पक्षिणामाका
शगमनादि इत्याख्यो ५२ ननु तेषां भुवनादीनां स्वभावकथनमनुपपद्यते इत्याशंक्याह ननु तेषामिति ५३ ॥

शाक्तं हि कर्तृत्वमुच्यते नाशक्यमतो ऽस्य परिगणनस्याशक्यत्वात् कथनमात्रेण केवलं विचित्रसंस्थानगतिस्वरवीर्यैर्हार्दिमज्जग
श्री॰ न्निर्मातुः परमेश्वरस्याद्भुतावहो महिमावगतः अस्य तद्वगमनमपि तन्निर्मिताद्भुतदर्शनेन बुद्धिविषयतामुपेयादिति चेत् तदपि ने
१५ त्याशयेनाह विष्णोर्नुकमिति विष्णोर्नुकं वीर्याणि प्रवोचं यः पार्थिवानि विममे रजांसि यो अस्कभायदुत्तरं सधस्थं विचक्रमाण
स्त्रेधोरुगाय इति हि श्रुतिः ५४ न तु शास्त्रान्तरेषु सर्वेन्द्रियशरीराणां तेन तेन स्वभावविशेषाः परिगण्यन्ते इति किमिति भवतास्त्र

नैतेषां परिसंख्याने कर्तृत्वं शक्तः कदाचन विष्णोर्नुकं प्रवीर्याणि इत्यर्थे शाह वेदः श्रुतिः ५६
समासतो मनाग्धीरैर्दिङ्मात्रं परिदर्शितम् तत्सर्वं विश्वनिर्मातुर्नैपुण्यख्यापकं भवे
तः ५५ ॥

दृष्टान्तं ब्रवीतीत्याशङ्क्याह समासत इति देवादिवर्णने प्रवृत्तैर्नैर्महात्मभिर्मुनिभिर्दिङ्मात्रेण तद्वर्णनं कृतं तदपि विश्व
निर्मातुः परमेश्वरस्य जगन्निर्माणनैपुण्यख्यापकत्वाशयेनेति भावः तथा च यत्र यत्र यल्लौकिककार्यकारणभावो नीर्णिलौ
ननन१ किकचमत्कारकारि भवेत्तत्तत्र भगवतः परमेश्वरस्य विभूतियोगोपायतामुपायातीत्याह विभूतीति तथा च भगवद्गीता
सु यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोंऽशसम्भवमिति ५५ ॥ १५

एवं सर्वतः स्वेच्छानिबंधनमैश्वर्यं सर्गमभिधायाधुना जीवसर्गं सर्वतोदुःखमयमभिधातुं स्वयमेव जीवस्यैश्वर्यस्वरूपपरामर्शविमु-
खीभावरूपमात्मानं वञ्चयितुमुपक्रमते परानंदात्मकमिति परमानन्दस्वभावात्परिपूर्णादैश्वर्यात्मकात्स्वस्वरूपाद्विच्युत्य वि-
स्मृत्यात्मप्रकारकलितजात्यादिकस्वभावोऽयं जीवो मायया अणुभावमाश्रयतीति एतेन स्वात्मकल्पितमलत्रयवशेनैवास्य जीवत्व-
मिति तत्र यथा स्वातंत्र्यहानिर्बोधस्य स्वातंत्र्यस्याप्यबोधता द्विधाणवं मलमिदं स्वस्वरूपापहानितः भिन्नवेद्यप्रथात्रैव मायाख्यं
जन्मभोगदम् कर्तर्यबोधे कार्मं तु मायाशक्त्यैव तत्त्रयमिति श्रीप्रत्यभिज्ञायां सविस्तरं मलत्रयस्वरूपं निर्णीतमिति १६ एवं

विभूतियोगहेतुत्वं धीमतां प्रतिपद्यते परानंदात्मकात्पूर्णादैश्वर्यात्मस्वरूपतः १६
विस्मृत्या विच्युतो जीवो मायया अणुत्वमीयिवान् जगतोऽस्मात्कमप्यंशं स्वीकृत्य देहधीवशः १७ ॥

स्वस्वरूपभूतपरमेशाविस्मरणस्वरूपं मलत्रयमभिधाय येनास्य जीवस्य स्वरूपावरणमथ विदेहप्रकारेणमाह जगत इति अ-
स्मादिति विविधाद्विप्रलजगतः कमप्यंशं स्वीकृत्य देहेन्द्रियादिभावेन स्वतयाभिमत्य ततोऽस्य जनकलेपविज्ञाय देहबुद्धिविवशोऽति-
कसंसंजन्मतो जात्यादिभिर्नानात्वमवगच्छति सर्वथात्र स्फुरन्तमेकरूपं परमेश्वरं कदाचिदपि न स्मरति १७ ॥

॥

एवंविक्षेपमूलमभिधाय तत्स्वरूपमाह उपजीव्यं स्वं विश्वमिति निजेन कार्यरूपेण स्वस्वरूपापरिज्ञानजनितेन सर्वं विश्वम्
श्री· एजीव्यतानैश्वरानेव भावान्भोग्यविकल्पादिभिः शब्दैकं बहुविधानेकस्यात्तथा स्वमेन यावान्स्यायावस्था स्वतन्त्रसंकल्पित स्वस्वेडः
२६ स्वेहेनवशोऽस्यापित स्वस्वेडः स्व श्नानि भुक्तानेन किं न तत्र यातथ्योपस्थित स्वस्वेडः स्वादिभोगेभ्यान्ते ग्यतोयेन तद्भावनेवस्थायामे
वजडतां भामोस्तीति अतएवास्माद्विनश्वभाग्रभंकमसूत्रनिवेधनानानायोनिसंचरणात्मकः संसारइति नपावननेविदाग्रपर
16 मानजानयत्यभाकमेनरेवभूव नीहारणमाहृतानस्त्यम्बाम्रस्पा नाणामसक्त्रंति सर्वं स्वेलिदंघ्रल नेह नानास्ति किंचन स

विकल्पयति नानात्वं स्फरन्ति हि ता महेशितुः उपजीव्यं स्वं विश्वं निज कार्यरूपदूषितः ५८
कल्पयन् अखिलान्भावान्स्वमव स्पष्टयन् विधान् मायाडुःखेम्बुविचेव धृजानो विवशो जडः ५९ ॥

मोः स्वस्वभामोतियः इह नानेव पश्यति शब्दराशिसमुत्थस्य शक्तिवर्गस्य भोग्यताम् कलादि तमविभवो गतः सन्स पशुः स्मृता
इति स्पन्दकारिकाक्रमे एव विधाहृवत यानि कल्पविधियोगतः शिवादीनेव करिनिसमुद्भावयते विलान् ततः शुभाशुभा
भावान्संतेनदृशावतः शुभाभभावेभ्यः परं डुःखं प्रजायते श्व नयांकल्पनाकृवाण्यन्तेनरकादिषु सोऽपि दोषेभ्यदस्वे
तैवेणवावद्भिनायथा मायामयैः सदा भावैरविद्यावरिभंजते मायामयीत्रयोतितेजनाःक्लेशभाजनमिति ५९ ॥ १८

इदानीमस्य दुःखमयस्य संसारस्य मूलकारणभूतमज्ञानं विभजते अज्ञानं तद्दिति अज्ञानेन हि ज्ञानाभावख्यातिप्रसंगतः सद्दि
त्माद्यादिकेष्वपि निचयस्यालिंसंसति विमाशुक्रादिज्ञाः सूर्येज्ञानमज्ञानं त्वनेकविधमपि तावद्द्विविधत्वेन परिलक्ष्यते एकं स्वा
ज्ञानं अपरं कार्याज्ञानं द्वितीयं च स्वाभीष्टसाधनरूपोपायाज्ञानं चेति २० एवमस्य द्विविधस्याज्ञानस्य कार्याण्याह स्वाज्ञानादिति
स्वरूपाज्ञानात् यं जीवोऽणुतां किंचिज्ज्ञत्वकर्तृत्वलक्षणं जीवभावं गतः कार्यस्याज्ञानेनाशाहेतुरूपात्रष्टानज्ञानाद्धि हेतुमवि
हितमेवाचरति इष्टमपि संसारानुमोक्षं तदुपायस्य मार्गस्य विज्ञानाद्बन्धकमेव मोक्षकं तेनाभिमन्यमानो वाममप्युपायमाश्रय।

अत एवास्य संसारो नानायोनिषु संचरः अज्ञानं तद् द्विविधं स्वकार्योपायभेदतः २० स्वाज्ञानादणुतां यातः कार्याज्ञाना
द्धि कर्मकृत् उपायाज्ञानतो वाममप्युपायमत्र तिष्ठते २१ करुणः परमेशानः सर्वथान्वयितो गतः व्यतिरेकस्वस्वानन्द
स्थैर्यीकारीकृतस्थितेः २२ ॥

तीति २१ ननु जीवस्यापि विलयमज्ञानक्रियाविभवस्यामायीयपरमेश्वरविष
मपिन॰ याराधनाप्रवृत्तिः कथं भविष्यतीति चेन्न परमेश्वरो हि परमकारुणिकत्वयोतिकमेवावस्थितोऽस्तीत्याह करुण इति जीवो हि
त्रिविधावस्थो व्यवहरति एकावस्था कारणावस्थायां मायायाम विद्यारूपेणास्थिता स्ति अपरावस्था सूक्ष्मशरीररूपान्तर्या।
वस्था॰ स्थूलशरीररूपा सर्वासामप्यासां अन्वयव्यतिरेकाभ्यां महेशोऽनुवर्तमानो भवति अन्वयेनास्य जीवस्य सर्वास्ववस्थास्वनुगतो व्य।
तिरेकेन स्वावधानंदमयतया तन्मदवस्थाजनितविकृतिभिर्नाभिभूयते २२ ॥
ण

श्री· ८

तथाहि मायायामिति मायावस्थायां परब्रह्मैवेश्वरभावं गतः प्राणभावावस्थितं जीवं सर्वतोऽनुगच्छति एवं सूक्ष्मप्रपंचाभिमानि
नं तैजसाभिधानं जीवं सूत्रात्मान्तर्यामि हिरण्यगर्भरूपतयाप्येति तथा स्थूलावस्थापन्नं विश्वाभिधं जीवं विराड्रूपतयानुगच्छ
तीति तेषामीश्वरहिरण्यगर्भविराजां समष्टित्वं समुदायव्यापकत्वात् प्राज्ञतैजसविश्वानां व्यष्टित्वमंशमात्राभिमानित्वात् एवं
वास्य जीवस्य ऊर्ध्वाधःपूर्णभावस्य स्वरूपसान्निध्याभावः अस्य वहिर्मुखत्वेनैव विप्रकर्षः परां चिद्व्याप्तिं तात्त्विकीं स्वयं भूत्वा स्वा
त्मरूपतया पश्यति नान्यत् कश्चिदीशः अस्तीत्यभिमानेनैव तथा हि तत्त्वतस्तु परमात्मनः प्रवृत्तिनिवृत्ती इत्यस्माकं तदिति स्मृतिस्व ५१

मायायामीश्वरः प्राणमनुगच्छति सर्वतः सूक्ष्मे जगति सूत्रात्मा न्तर्याम्यादिस्वरूपतः ५२ तैजसं वा न प्राप्तः स्थूले जग।
ति विश्वकम् विराट्रूपतयान्वेतीति तेषां व्यष्टिसमष्टिता ५३ मलकर्मविपाकाद्यैः स्वकीयैर्निर्मिते हृदः अप्राकृतो ऽलुप्त।
विभवश्चित्कोऽधुरागुरुत्तमः ५४ अतोऽनुकम्प्यते सर्वान् इति तत्कारिणा परमेशेन ऊर्ध्वापि सदेवामृतताविदा ५५॥

अपरथापि सन्निहितत्वमीशस्याह मलकर्मेति मलास्त्रिविधाः स्वर्वैमा कर्माणि त्रिविधं विपाकोऽपि बहुविधः आदिशब्दा
द्विद्यादिभिः स्वकीयैरर्थान्तरतात्त्विकेश्वरस्वरूपाज्ञाननिबंधनैः सततं सर्वास्ववस्थासु सेवितः अप्राकृतस्त्वयाविधमज्ञानमपा
स्तुं समसमर्थः त्वमज्ञानक्रियाविभवोऽनपायः प्राणीशस्त्रयं यथार्थमपि स्वस्थानमद्गमः ५५ एतादृशमवस्थामापन्नः
परमेशेनानुगृह्यतइत्याह अतोऽनुकम्प्यतेइति सर्वोऽपीहजनयः प्राणीरिन्द्रियव्यापारासेषां तान् सोऽपि न प्रकाशयतीति तेनाय।

व्याप्यस्वसर्वं मे यतमस्यप्रभाव्यास्वातवाद्यं मित्रगलः ५३॥

इ+ स क्या

अपरमपि परमेश्वरस्यानुग्रहमाह धीकर्मेन्द्रियेति श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणाख्यानि पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि वाक्पाणिपादपायूपस्था
ख्यानि कर्मेन्द्रियाणि चित्तबुद्ध्यहंकारमनांसि अन्तः[करणानि] विश्राणसामग्र्या वस्याः पूर्वाकृतिस्तयानुग्रहस्तेनापि जीवेनाथ
त+ देहो धारयितुं शक्यत इति परमानुग्राहकः परमेश्वर एवास्मच्छरीरे देहं प्राणरूपो भूत्वा विशत् येनास्य शरीरधारणात्समता सेऽजाता
तथा च श्रुतिः स एतां सीमां विदार्य वायुर्भूत्वा विशदिति तत्र सूतं देवानुप्राविशदिति च स एतमेव सीमानं विदार्यैतया द्वारा
प्रापद्यतेति च ९७ किं च कियदित्यादि इति ९८ अन्यदपि कारुणिकत्वमभिव्यञ्जयन्नीश्वरस्य स्वर्गादिनिर्माणं कथयति सा॰

धीकर्मेन्द्रियचित्ताहंकृतिमानप्यसंप्रज्ञा यदहमात्रस्तेनापि न देहो धार्यते प्रभुना ९७ तस्मात्त्वं हि प्राण एवास्मच्छरीरे प्राणतया
विशात् कियदहमः कारुणिक किं किं नोपकरोष्यस्मभ्यम् सार्वभौमो नृपो यद्वत्स्थानानि विविधानि हि पृथग्देशविभेदेन
भर्तव्यानां के पितम् ९९ करोति तद्वदीशोऽपि स्वर्गादीन्निर्ममे बहून् नरकांश्च तथा त्रासादीदुरितसत्फलाप्तये १० ॥

र्वभौम इति यथा चक्रवर्ती स राजा सार्वलौकिकः स्वभर्तव्यजनानुग्रहाय तानि तानि कार्यस्थानानि विदधाति तद्वत्परमेश्वरे
णापि स्वर्गादीनि भुवनानि सुकृतकारिभोगस्थानानि सृष्टानि तथा दुरितफलभोगस्थानानि च नरकान्निरमासीत् १० ननु
नरकनिर्माणेन कथं नास्य कारुणिकत्वहानिरित्याशंक्याह कारायथेति यथा पूर्वोक्तलक्षणो राजा कारागाराणि [चै]य
ति तद्वत्तन्निर्माणमिष्टं केवलं सर्वोऽयं जनः कारादियातनास्थानजमयः स्वश्रवणाद्वाकार्यकर्मणो विरमतामिति माशयेनैव

देहस देहनाशनानिर्निमित्तोनोस्मयानितरां कारुणिकत्वेनैवहेतुः १० सर्वथा मेशास्य कारुणिकत्वे जीवनोद्दुःखसंयोजकसम्भा
श्री· वनाप्यनुचितमपेक्षायामाह स्वकर्मभेरित इति ११ सर्वेश्वरस्यास्मदधिकारुणिकत्वमभिद्योतयति ग्निभिः हेतुत्रितयेति आ
१८ ध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविकाहि त्रिविधादुःखहेतवः तदुत्पन्नेनदुःखवह्निनानिसन्ततमेजन्म न्प्रारभ्य मरणान्तं याव
कारागारवद्यान्तःस्थितोनिक्षिप्तमपिदंश आतुरशालये स्वकर्मभेरितो जीवः इष्टानिष्टविकल्पनात् १२ स्वदुःखोनिश्चिन्तानोवशो
नियतमपि वलात् हेतुत्रितयजन्मेन शतमोदुःखवह्निना १३ आजातेर्मरणान्निस्मसाधिव्याधिशतान्वितःजाड्यधस्त।
मतिर्जीवस्तस्य च इत्यवधारणात् १४ सर्वज्ञः करुणोवेदान्साङ्गोपाङ्गान्सविस्तरान् सर्वार्थबोधकान्सर्वसाधकोपा
यहेहितान् १५ उद्भावयामास सर्वमार्गसन्दर्शनक्षमान् विविधाखिलसंसारतापसंशान्तिहेतवे १६ कर्माकर्म।
विकर्मेति फलतेषांचयथाक्रमं ईश्वराधिगमोपायस्तद्वैलक्षण्येन ततः १७ वर्णाश्रमानुसारेण विधेयत्वेन यत्कुवि
विहितं कर्मसंहितं तद्ब्रह्मविज्ञानतः ११ सकामेनानुष्ठितं तत्ऊर्ध्वगतेः किल ईश्वराराधनार्थेनानुष्ठितं यत्तत्।
दाधिव्याधिशतान्वितः जाड्यमनोवगते न यतिहतनानोजीवस्य संसारस्येव मनुकम्पतामालोच्य सर्वज्ञः परमे (ध्रुवम् १८॥
श्वरः करुणाविष्टो वेदान्तीद्भावयामासेति भावः १५ वेदस्मृतिपादितार्थमाह कर्माकर्मविकर्मेत्यादि १६ तत्र कर्मेत्य
वयति वर्णाश्रमेति तायंमानःसंध्याश्रुपासीतेत्यादिविहितं श्रेयसेनामितमस्येत्यादेर्विहितत्वेप्यनुचितयालिखितं

एवंविहितकर्मणः सकामनिष्कामभेदेन द्वैविध्यं सकामेन तु स्वर्गादीष्टसाधनत्वेन निष्कामेन तु ईश्वरप्रसादजनकमिमाह सका
मेति द्वाभ्यां १९ अकर्मणो लक्षणगर्भं फलमाह विहिताविहितमिति विरुद्धकर्मफललक्षणगर्भमाह विरुद्धं लोकवि
द्विष्टमिति अवन्तानिति पंचाशत्कोटियोजनपर्यंतमर्वाचीनाः इत्यज्ञानरकसम्बोतद्धृतिदेवधर्मोद्दिष्टोपि यथा अत
कर्मसु तानेवानुशासिनां यानलनायत्र निविद्धिना कर्मेकर्तृणां प्रशस्तानामाधिपात्यता निरयाधमेनालानां यदर्हि मारलात्मनाम्
पवहारवत्तां नाचापिवत्यानगम्यानृषेणाम देवदूताय हानुण्णोप्रसाद्धाधिरहस्यानिनाम गोह्मलोकवज्ञानमानापिविरहस्या

सात्ताकारीति विज्ञाय सेनत्रशः प्रभुरीश्वरः विप्रइहचिनेस्त्रोपपन्नसाद्दारोत्रयतिस्वात्मनि १९ विहिताविहितेमस्कायतत्रत्क
वेन किमप्यतः प्रमवाय महहेसेत्तग्रस्तेमूढधीर्यतः ८० विरुद्धं लोकविद्विष्टं कुर्वन्नकर्मातिगर्हिते अनेतान नरका
न्या (मातिपराधीनः स्वकर्मणा ८१ ॥

तिनाम् स्वर्गभूमिष्वर्द्धन्गोभौकावारविवर्तिनाम् इत्यादिलक्ष्यहीनानामपेरुन्या
रत्नवेतसाम् नरकेषु समात्यांतानां स्वकर्मपरवर्तिनामिति श्रीसर्वज्ञे तथा शुभकर्मरतालोकान्नरकेनयतोपिहि तन्न
मासेनवत्सामियपावदन्नप्रवेशः सम्यक्कीर्तिरहिंसावेशो चेत्स्वानुमकल्पना इत्यालोलसंचयप्राशेननरकान्नाधिगच्छति योगिता
दान्तः स्वस्थात्मावनहेदारवान्समः ग्रहेशीलानस्तूयप्रपैरपर्यवलिप्सदः प्रमाणसर्वमानितं शिवभक्तिरक्षापलम् ।
जपध्यानरतिः स्वैर्य कार्यं एष स्वत्ववर्जनम् ब्रह्मानिनियमाश्चैवमाध्याप्रथमविदिसंध्यता सर्वेषप्रधाननमार्गेसंब्रीभनस्विमा ॥

श्री॰
१९
19

तेनःप्रशांतिसंतोषाःप्रियवाक्याविवर्जनम् समीक्ष्यकारितानित्यंमनोहंकारनिग्रहः अदम्भित्वममायित्वमकल्कोः
त्तानशीलता पितृदेवार्चनेभक्तिर्गोब्राह्मणशरण्यता अहिंसामोगुरोरातेनात्तानिनांपर्युपासनं एकांतेचरतिर्ध्यानमा
त्मवेदवनवृत्ता अव्यापारःपरस्वेषुद्रोहाभीमममनागसः अक्रोधित्वमनालस्यमित्येधर्माःप्रकीर्तिताः शिष्टाचाररतानांच
धर्मिष्ठानांचदेहिनाम् तस्मादेवंतविज्ञायमनोधर्मेनिवेशयेत् यस्यचित्तमसेशनेनिर्व्विकल्पमकल्मषम् सर्वान्तिपर
मांलोकंविरक्तोप्यनवपश्यति यस्तबुद्धिरमंगुह्यांसर्वभूतेषुपातकी अकल्मषात्मन॰वामोनरकात्मनपश्यति इतिवश्री

एवंचपुण्यापापाभ्यामूर्ध्वाधोगतिरीरिता तयोःसाम्येनमानुष्यंप्राप्यतेजातिहेतुना ८२ आयुर्भोगनिमित्तेनकर्मणैवं।
हिनिश्चयः देशकालानुसारेणतेषुतेषुशरीरिषु नियामकेननियतावायुर्भोगेतथातथा कर्मणांचफलंतद्वैतेयसं
(बाधिकारिणाम् ८५ ॥

एवंचेदि ८१ उक्तमनुवदन्नमदृष्टमवतारयति एवंचेति ८२ जातिहेतुनेतिवदन्नारम्भकत्व
कर्मणोबहुविधत्वंयोगशास्त्रोक्तंस्मारयति तथाहि आयुरिति कर्माणिहितावत्त्रिविधानिजात्यायुर्भोग[illegible]निमित्त।
कानि तत्रैवकर्मणामेवमुख्यंजातिलक्षणीदृशा तथायुरारंभककर्मवशेनायुः यथावर्षशतंमनुष्यःशतंवर्षाणिजीवति
इतिभोगारंभककर्मवशेनसुखदुःखभोगो तत्रयेषुयेषुशरीरेषुदेशकालविशेषेषुयावत्तावत्प्रायुर्भोगविशेषाः आसादनी।
याःसुखदुःखमेवतेषाम तथातत्तत्कारकत्वात्तंनियमाय्यधिकारिणांनेयमम ८५ ॥ १९

किंच रम्यमिति परकारुणिक इति एतावति प्रपंचे सर्वत्र करुणैव प्रयोजिका न त्वन्यत्कारणांतरम् इति दर्शयति संभवतीति अवतारे गृह्णाति तथा च भगवद्गीतासु यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहं परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे इति ८५ किंच भूयो भूय इति परमो गुरुस्तनुं गृह्णातीत्यत्रायमाशयः निर्गुणो निराकारत्वादिविशिष्टः परब्रह्मात्मा बुद्धिभिरग्राह्यमविषयत्वान्न हि निरालंबनं विज्ञानमवतिष्ठते इत्यतोऽयं गुरुः शिष्याननुग्रहीतुं तत्तद्रूपैः स्वात्मानं बोधयति चित्तं च निरालंबीकरोतीति तद्द्वयं प।

इत्थं च वर्ष्मा सनत्कुमारः परकारुणिकः पुनः युगे युगे संभवति परिपालयितुं निजान् ८५ रक्षणाय च सेतूनां हंतुं तत्प
रिपंथिनः भूयो भूयस्तनुं गृह्णाति लोकोत्तरमयो गुरुः ८६ अतो मानुषमासाद्य नोपासीतेश्वरं गुरुं मनुष्यादीकृतं तत्र
प्रमोदं नो जीवतिष्ठेत वत् ८७ दुर्भगो दुर्भगो नायं पुनर्नरकान्तान्न वारितः इह प्रेमवडः खल्वात्मा रूपच्युतदृश्यते ८८ ॥

स एष परोऽपि स्वात्मनो ऽद्भुतमहिमविद्धितां स्वयामकृतचरितान् अवतारे गृह्णाति एतमेवमगृहीतमाकारं ध्यायतो पासीत धंष्ट
जयते मादि बोधयतीति चेदं चास्य परमकृपालुत्वमिति ८६ किंच अतो मानुषमिति मानुषं हि सुधिकारि वा स्वात्मतद्द्वारभूतं।
मनुष्यादीकृतं तत्र प्रेमेति स्वाभीष्टघातकत्वान्मनुष्यादि परकृतघातकत्वात् कृतघ्नो तदेव मोघं निष्फलमेव जीवतीति यद
तो मोघाशा मोघकर्माणो मोघज्ञाना विचेतसः राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं श्रिता इति ८७ ॥ ८८ ॥

श्री०

२०

मिति अनवच्छिन्नस्व रूपप्रतिपादनं किमर्थमित्या शंक्य नाह सावच्छेद जीवनस्थानीय ९

एवमस्य सर्वविश्वानिष्ठोत्तरमाह दुर्भोग इति एतएवमतः तस्माच्छ्रीपरेति ८९ उपासनामेवविभक्तु [illegible] मुपास्यं विभजते।
भोगमोक्षेति अवच्छेदकास्तु तेते गुणाः वस्तुतस्त्वनवच्छिन्नचित्स्वरूपो भगवान्स्वस्वातंत्र्यदृष्टीनावच्छेद उपास्यः ९० ननु
सावच्छेदस्वरूपस्योपास्यत्वंमित्यतः पारमेश्वरानवच्छिन्नस्वरूप इति परमौ जानातावां निरूप्यायां बलीय सा निश्चयेन तत्त्वस्यागि त
त्वात्सर्वेषां सावच्छेदानामुपास्यत्वेपि सच्चिन्मयरमात्मस्वरूपविश्रान्तिरिति भावः अतश्च अतएवोपास्येतितामपिविवक्ष्यादि

तस्माच्छ्रीपरमेशानः करुणोपात्तविग्रहः उपास्यो येन मर्त्यो सो परमां प्राप्तिमृच्छति ९१ भोगमोक्षप्रेप्सयापासावभीष्ट
दईश्वरः सावच्छेदानवच्छेदः द्विविधः समुपास्यते ९० जातायामनवच्छिन्नसच्चिद्रूपमहेशितुः प्रतिपत्तौ निरूप्यायां।
निश्चयेनबलीयसा सावच्छेदेपि सर्वत्र सर्वव्यासानुगामिनी नश्चाप्रियविधीयेत सर्वथमयजीविनी ९ अतएवेप्सि।
सभेदसमपिस्ताशयवतः फलभेदेन मुख्येन काष्टभेदेन बद्धिवत् ९३ दर्शरूपानुसंधानं तं वृष्टानां निजदेहवतः व
भेदे नोपास्यभेदस्वाशयभेदात्मसत्यपि अदृश्वर्लवाप्तिफलस्य (लनेन फलचित्र्यकर्तव्योच्छानुरोधतः ९४ ॥
करूपतम्यत्रहष्टोतः काष्ठेति काष्ठस्यभेदेपि वह्नेर्नभेद इति ९१ ९२ ९३ एतद्व्यतिरेकमाह दर्शरूपेति निजदेहवत्वृत्ति नि
जः स्वकल्पितो यः पारमितमोपास्यनिश्चयरूपो देहस्तत्स्खलने दर्शरूपानुसंधाने सति फलं तद्देहनत्कामावाप्तिरूप
मित्यर्थः ९४ ॥

२०

एवमुपास्यस्वरूपैकत्वं प्रतिपाद्योपासांगभूतानां मंत्राणामपि तात्पर्यादेकवाच्यवस्तुप्रगामित्वमित्याह उपास्यवाचकाना
मिति यथाक्रमं भवद्वयोरेकवस्तुवाचकत्वं तद्वदाम्नायशिवादिशब्दानामपीति एवं सति यावद्यावद्दृश्यते सर्वं शिवमेवेति श्रुतेः
माहुरितिश्रुतेः ९७ फलितमाह यथायथेति ९६ एतदेव गीतायामप्युक्तमित्याह अतएवेति तत्रमंत्रेष्वेव तति येयथेति ९८

उपास्यवाचकानां तत्तात्पर्यात्वस्तुगामिता तस्मात्क्रमं भवद्वयोर्यस्यैकत्ववदितिनिश्चयः ९५ यथायथायेनयेनाभिधा
नेनयद्यदा यत्रयत्रमहेशानः सेव्यतेश्रुतिविमानसैः ९६ तथातथासकरुणः स्वैर्नामगुणवद्युतः उपास्यतांप्रया
त्येवभोगमोक्षप्रदोव्ययः ९७ अतएवाहभगवान्वासुदेवोर्जुनंप्रति येयथामांप्रपद्यंतेतांस्तथैवभजाम्यहम् ९८
ममवर्त्मानुवर्तंतेमनुष्याःपार्थसर्वशः देशकालविशेषेणतन्मयाकारसंश्रयः ९९ जनानुकम्पयैवेशःस्वाङ्गभावं
परंगतः तेनेदेशविशेषास्तुवशास्तेषुपरिभाषिताः १०० काशीगंगाप्रयागादितीर्थतत्त्वेनपोषकाः पूर्वोक्तसंक्रमेण
कंग्रहणादिविभेदयुक् १०१ ॥
पुनरप्यपरमेशाकारुणिकत्वमभिदधाति देशकालेति ९९ ॥
एतदेवविवृणोति तेनत्विति देशान्कीर्तयति काशीति १०० कालविशेषानुद्दिशति पूर्वोक्तेति १०१ ॥
आकारविशेषान्कथयति वर्णोयमायुधेति ॥ स्वेतवर्णोनयनत्रययुतःशूलधारीशंभुः श्याम्रवर्णोहरिनेत्रस्वरूपाणिविस्तृतिति
तेचवर्णादयस्तेषांविभूतिविशेषद्योतकाः श्वेतोशिवस्यसंहारकाविताव्रतीयनेत्रोमीलनंसंसारचक्रधारणंस्वरूपाणित्वं।

यं तावद्

ताराभिति भाव्यव मभाव्यत्वं यथा पि ये पासकानां काष्टीनरदेशागता का श्रीभाव्या तव तु तत्रैवं भाव्या इत्या +२

श्री
२१

अपि च यथाण्णमपीति देशकालाकारैश्च वैचित्र्यं विस्तरमियात् ॥ १२ ॥ अकृतमेवोपक्रमेण देशकालाविति कालस्य द्विविधत्वं
कालो द्विधा ... श्रीस्वच्छन्दे ... कलयति ... षट्केन परिच्छिनत्ति जग
त्परमेश्वरक्रियाशक्तिस्वरूपात्मा कालः एकरूपो बाह्यान्तरतया संस्थितः स च निमित्तिकका... सर्वेश्वक ... युगतया सा
धके ... इति ... श्रीमन्ते देशाः कालस्य ... विधो ... सप ... भालो
... ततप... कालपरिज्ञाने ... कालेन ... विश्ववतीर्य

कालोपि गदितः ... क्रियाद्भ्रमिष्टसाधकः ... गुणधर्मिणो ... ॥ १२ ॥ विभूतियोतक ...
नाकारा ... यथाण्णमप्यैथे ... भाव्याभाव्यादिभेदतः ॥ १२ ॥ वैचित्र्यमास्तां ... तत्त्वमहेधुना देशका
लौ यथा बाह्ये ... ॥ १४ ॥ ... देहे ... स्थितः सर्वकृदीश्वरः ॥

दिदेशकालौ ... परमं ... एवं देशो ... परिज्ञात
... परिज्ञाने परमेश्वररूपतया ... इति ... परमेश्वरस्य ... रूपतया ... स्थितेः ...
... क्रियैव ... कालक्रम ... इति श्रीमन्... कालो हि देव ... भासन
कारिणी क्रियाशक्तिः ... एतदीश्वर ...

मे
२१

दी

देहे तावत्सर्गेण एव सर्वकर्तृत्वादीश्वरः तस्य च देहाश्रयत्वं तत्रैव सम्भिन्नानाडीति अत प्रथमं देहज्ञानमावश्यकमित्याह
स देह इति देशतः कालतश्चेति सर्वशः एवं सार्द्धः एभिरवयवैर्यद्देहो निर्मितस्तत्सर्वं ज्ञात्वा न तु हि किं न्याशगह्वकाघि।
नोकवत्किन्तु परमेशविभूतिविस्फारज्ञानाशयेनेति ज्ञेय इति पदेन ध्वनितमिति ९० देहं परिज्ञापयितुं तद्वयवान्निदिश
ति षाट्कौशिक इति त्वङ्मांसरक्तमज्जास्थिशुक्राणि षट्कोशाः मूलाधारादीनि षोडशाधाराणि त्रीणि लक्ष्याणि पंचव्योमानि द्वाद
शग्रन्थयः शास्त्रान्तरप्रसिद्धाः तत्तत्सम्प्रदायसिद्धाः पृथिव्यादिभिः पूर्वोक्तैः पृथिव्यादिभूतमयः शब्दस्पर्शरूपरसगंधाख्यैः

स देहः सर्वपोतेषु प्रत्यवयवनिर्मितः षाट्कौशिको भूतमयस्तन्मात्रेन्द्रियसंवृतः नाडीभिर्दशभिश्चैव द्वासप्तत्या स
हस्रकैः नाडी वृन्दैः समाक्रान्तो रोमकूपैश्च कोटिभिः सार्धाभिस्तिसृभिर्लक्षैर्दशभिश्च समेततः ९८ स्वेदायनैश्च
तावद्भिर्दशभिर्वायुभिस्तथा षट्चक्रः षोडशाधारस्त्रिलक्ष्यो व्योमपंचकः ग्रंथिद्वादशकश्चैव मप्युशानात यात्मना
तन्मात्राणि इन्द्रियाणि बुद्धीन्द्रियाणि कर्मेन्द्रियाणि च शब्दादीनि पंच वदेश प्रधानाभिस्तिसृभिर्मध्यमाभि अधिष्ठितो देवगणैरनेकैश्च समंततः ९९ ॥
दशभिरवगताभिः समस्ता सहस्रैश्च संवृतः रोमकूपैर्दशलक्षाधिकाभिः सार्धाभिस्तिसृभिः कोटिभिः स्वेदायनैश्च तावद्भिः प्राणादि
भिर्दशभिर्वायुभिश्च सहितः अत्रापरमेश्वरस्य शास्त्रान्तरात्मना व्याप्तः न तत्प्रदेशो काले च देवगणैरधिष्ठितः समंततः सर्वतः
एतद्देहनिरूपणस्य इष्टमिति तत्र षाट्कौशिकस्तु यो देहो भूततन्मात्रसंवृतः समनोबुद्ध्यहंकारबुद्धिकर्मेन्द्रियैर्यु
मूलाधारादीनि षट्चक्राणि षोडशाधाराणि त्रीणि लक्ष्याणि पंचव्योमानि द्वादशग्रंथयः शास्त्रान्तरप्रसिद्धाः + २

श्री॰ एवं देहाश्रयं तत्त्वानोपायमुपपाद्य प्राणभावनारूपमाह तत्रेति इह हि विश्वोत्तीर्णविश्वमयचिदानन्दसंदोहो भगवान्परमेश्वरः स्वस्व
रूपान्तर्गतं विश्वमवबिभ्रत् स्वयिच्छुः प्रथमं स्वात्मनिष्ठभूमिकया माभासस्वस्मात्पृथगाभावितं विश्वं दिधारयिषुः प्राणस्वरूपमा
२२ श्रितवान् प्राक्संवित्प्राणे परिणतेति यतस्ताज्जायते यस्यास्त्वलेलम्प्राणस्वव्यापाराणामेषे क्षिणि निमेषोदितेव तीक्ष्णं निर्यन्नसृजः पतन्त
युक्तम्लतेव नभाप्राणस्पन्दोर्मिसंज्ञितेति इति वचनात् एवं स च प्राणः परमेश्वरशक्त्यात्मना च सहितो देहस्थापायं समस्तं करोतीति ॥९॥
तस्याद्यस्पन्दस्थानमाह नाभिकन्देति नाभिकंदे स्थितनाडि हृन्मध्यभूतसुषुम्णानाडीमध्यगः सूक्ष्मविग्रहो संवेद्यश्च।

तत्रेश्वरः प्राणरूपी भूत्वा विष्टः शरीरकं दिधारयिषुरात्मशक्त्या स सहितः सहि ॥१०॥ नाभिकन्दोत्थनाडीमध्यगः सू-
क्ष्मविग्रहः सम्यग्व्याप्याखिलं देहं स्पन्दते विरतक्रमः ॥११॥ प्राणनाद्यैः स्वव्यापारैः पञ्चभिर्निखिलं वपुः प्रीणयंस्तेन।
(तन्निसंज्ञं सत्वेन नायते ॥१२॥

यतः हृदयं प्राणसंवेद्यश्च यतो भूत्वाखिलं देहं व्याप्य विरतक्रमः स्पन्दते ॥११॥
किंच प्राणनाद्यैरिति प्राणनापाननसमाननोदानव्याननैः पञ्चभिः स्वव्यापारैर्निखिलं देहं मध्यमसमस्तं प्राणरूपतापन्नं ह्येण
युः सर्वं प्रीणयति येनायं जडोऽपि देहश्चेतनायते येन चार्वाकाणां मतसिद्धान्तबुद्धिः अतएव सा प्राणवृत्तिः प्राणाद्यैरूपैः
पञ्चभिरात्मसात् देहं यत्करोति तेनैव जीवितं सर्वथा प्राणिनां वृत्तिता दारुसंविदिवाविलदेहगाम् चेष्टां यस्य
सतो मूकानामस्मदादि मन्यत इति ॥१२॥ ॥ ॥ ॥ २२

यतो यं प्राणरूपपरमेश्वरानुग्रहेणावतिष्ठते देहस्ततो यं श्वोत्कर्षस्थाने स्तूपास्य इत्याह येषु येष्विति महर्षिभिरीरिता इ
ति न तत्र किंचित्स्वोत्प्रेक्षितमिति पुरस्तात्स्फुटी भविष्यति ॥१३ चक्राधारादीति मूलाधारादिचक्रेषु कलाद्याधारेषु योगा
सना भागमोत्तदा घनीभोक्ता तस्मादिदमेव जीवनं यतः प्राणपवनतत्स्थानेन तथ्यातध्योत्प्रसित इति ॥१४ एवमस्य सर्व
प्रभावान्तरमाह स एव प्राण इति सो यं भगवान्प्राणेनादि वृन्दमध्ये सर्वं समाप्तानी प्राकालांशान वर्ष सयति

येषु येषु प्रदेशेषु पवनस्योत्कर्षमात्मनः । प्राणो सौ भावनीयास्ते ते महर्षिभिरीरिताः ॥१३
चक्राधारादिभेदेषु स्वसिद्धीनां हेतुभावतः । स एव प्राणो भगवान्सर्वं नादिमध्यगः ॥१४
विभावयति कालांशानेषु सन्निहितः परः । प्राणात्मप्रभुशक्तीनो विद्यते गुणमुख्यता ॥१५॥
ख

येषु कालांशेषु प्रभावशाली परमात्मा सन्निहितः एतदनुसारेणैव तत्र तत्र योगिभिः समाधीयते तथाच ऊर्ध्वे प्राणो
ह्यपानो जीवो विसर्गात्मा परोच्चरेत् उत्पत्तिद्वितयस्थाने भरणाच्चरितास्थितिः इति प्राणोदयप्रत्यावस्था समानत्वपकोटिगम्
अपानप्राणयोर्मध्ये स्वात्मानमुपास्महे इत्यादिना वसिष्ठसंहितादिषु बहुशोऽभिहितम् ॥१५॥

व्युत्पत्तिद्वितयस्थाने भरणाच्चरितास्थितिः

कस्य वा

नन्वत्र प्राणात्मप्रभुशक्तयः प्राणस्पन्देन व्यक्ताः तत्र किमेषां गुणप्रधानभावो वा नेत्याशङ्क्य गुणप्रधानभावं कथयति प्राणात्म
श्री॰ प्रभुशक्तीनामिति ननु क्रमकस्य गुणत्वं प्रधानत्वं वेत्याह प्राणस्य संचारेऽस्यासौ ह्रासप्रवाहात्मके प्रधानता इतरयोस्तु गुण
२२ त्वम् आनन्दानुभवे आत्मनः प्रधानत्वमितरयोर्गुणत्वं स्मरणादौ प्रभुशक्तेः प्रधानत्वमितरयोर्गुणत्वमिति तथा चोक्तं तत्रा
लोके प्रभुशक्तिः क्वचित्प्राधान्यं याति यथा स्मरणादौ आत्मशक्तिः क्वचिदानन्दसंवेदने यथा प्राणशक्तिः क्वचित्प्राणचारे

संचारे मुख्यता प्राणस्यैवानन्दे तथात्मनः । स्मरणादावीशशक्तेर्गुणत्वमितरस्थितम् ॥१६॥ नाभ्यधो मेढ्रकन्दस्य मध्य-
प्राग्विश्वनाभितः । नाड्यो विनिर्गतास्तिर्यगूर्ध्वं चाधश्च भूरिशः ॥१७॥ चक्रवत्संस्थितास्तत्र प्रधाना दश नाडयः । इडा च पिङ्ग-
ला चैव सुषुम्णा च सरस्वती यका ॥१८॥ गान्धारी हस्तिजिह्वा च पूषा चैव यशास्तथा । अलम्बुसा कुहूश्चैव शङ्खिनी दशमी
(स्मृता ॥१९॥

हार्दं यथा स्फुटम् अयेदं सर्वमप्रत्यक्षं योगिनामवधानिनामिति ॥१९॥ एवमत्र प्राणस्पन्द
स्वभावस्यात्मनस्तात्मकनामभिधित्सुरुपक्रमते नाभ्यध इति नाभावधो यच्चक्रमूलभूता याप्याधारे नाम्ना स्थितः अधो
मेढ्रं तु मध्यशक्तिरेषां चात्र स्वरूपमवधानध्यानेनैव सम्यगुपलभ्यते इति स्वच्छन्दटीकायां ॥१७॥ ॥१८॥ किं च चक्रव-
दिति नामतउद्दिशति इडा चेति ॥१९॥

२१

आम्नायागममात्रगम्यत्वमिति द्योतयितुं स्वच्छन्दस्थं यमेव पठति द्वासप्ततिसहस्राणीति नाड्यस्ताभ्यो विनिर्गता इत्यादिना या
वदेकैकस्या नाड्याः सहस्रं सहस्रं नाड्यो विनिर्गता इति यावद्द्वासप्ततिगुणानि सम्पद्यंते तेषां सप्तकोटयो विंशतिलक्षाणि च
सर्वास्तासु प्राणः परमंत्रसुषुम्नस्संचरति यदभिप्रायेण मालिनीविजयोत्तरे उक्तं पंचाशन्मप्रभूतानां मंत्राणां सप्तकोटयः ॥
~~योविंशतिलक्षाणि च सर्वास्तासु प्राणःपरमंत्रसुषुम्नस्संचरतीति यदभिप्रायेण मालिनीविजयोत्तरे~~, यः मंत्राणां कोटय
स्तिस्रः सार्धाः शिवनियोजिताः अत्र शरीरेण संवातभासमानाः यदमनामयमित्यादिना सार्धास्तिस्रो मंत्रकोटयो व्यवस्थिता अ।

द्वासप्ततिसहस्राणि नाड्यस्ताभ्यो विनिर्गताः पुनर्विनिर्गतास्तास्ता नाड्यो याः पुनः पुनः ।
यथा पर्णं पलाशस्य व्याप्तं सर्वं तन्तुभिः शरीरं सर्वमेवेत्थं तद्व्याप्तं तन्तुभिः ॥ १२९ ॥

तदेव ज्ञायेत यानि तु स्वच्छन्दादिषु नानि तेषामपि पूर्णत्वं हि तत्पर्यंतत्वं तत्र यासेव योगिभिर्यत्तु सेधा त्वं शक्तेन नाम सार्धास्तिस्र एव को
टय इति यदभिप्रायेण मन्त्राणामिति विहृदं सम्परमायेत सकृत्पाप्रयाः प्राणाः सकलविमर्शशालिन एव सार्धत्रिकोटा
त्मकाः तान्येषामन्तर्यावि लोमयन्तियः स्वच्छन्दनाथः परैदेव सौर्थिदिधात्मभैरवप्रलीनः परेषाम्बलसिनिकायति अत्र लो
तत्वात्सार्धत्रिकोटि संख्यानेव स्तुतस्तुनक्षा विधाः वह्निसहस्राधिकास्तिस्रः कोटय इति १२९ अत एव च यथा पर्णमिति
अत्रापि प्रधानाप्रधानभावं कथयति आत्मप्राणवहा इति ताश्च प्रागुद्दिष्टाः १२९ ॥

श्री
२८

अस्थिपिण्डात्मके तस्मिन्यथा नामाह नाड्य इति स्वेति मुख्या इति वामभागे इडा दक्षभागे पिंगला मध्ये सुषुम्णा आसां वास्मिं
शरीरे मध्यगा मध्ये सुषुम्णा भाण्डांमलाशयत्रमध्य गतमध्यनाडीस्थानीया १२२ किंच समस्त इति मध्यमः प्राणः प्राणवायुः स
वमध्यनाडीमध्यगत इति दशस्वन्वयः प्राणादयः नाडीद्विप्राति प्राणा इति २३ किंच १२४ वायव इति वक्रवदिति अमोममोन

अस्थिमांसवहाः सोक्ताः यथानाद शा नाडयः नाड्यस्तिस्रो वामभागे इडा दक्षे तु पिंगला १२२ सुषुम्णा मध्यगा मध्ये
सुषुम्णास्मिन् शरीरके समस्तो मध्यमः प्राणो मध्यनाडीं तदाश्रयः १२३ एकोऽसौ दशधा धातुर्निभेद भिन्नः प्रवर्तते प्रा
णापानौ समानश्च उदानो व्यान एव च १२४ नागः कूर्मोऽथ कृकरो देवदत्तो धनंजयः वायवो नाडयश्चैव वक्रवत्य
रितः स्थिताः १२५ संवेद्यते प्राणवायो हृदयादेव योगिभिः मध्यनाडीगतः प्राणः सामान्यो जीवनात्मकः १२६॥

मोताः सर्वतः स्थिता इति संवेद्यत इति नयावनंतालोके यत्नो जीवनमात्रात्मा नमस्कृद्धि धामतः संवेद्यश्चाप्य संवेद्यो दि
धेयं मियतेत्युनः स्फुटास्फुट नाडीविधं यस्मै कं परिभावयेत् वेद्यत्वं स हृदयात्प्राणचारो विभक्त इति १२५ ॥
१२६ ॥

ननु कालस्य स्वरूपमभिधित्सितेन तत्र प्राणस्वरूपप्रतिपादनमप्रस्तुतमित्याशङ्क्य कालस्य सूर्यसंचारो हेतुरिति प्राणस्य ।
सूर्यात्मत्वेन कालहेतुत्वं शिवरूपत्वेन समाधेयत्वं चेत्याह हंसः सूर्य इति हंसत्वसाधर्म्येण हंसः [illegible] सूर्यपरमेशानामकरूप
त्वं तथा हि हानसमाधानधर्मरूपतया प्राणो हंस इति हकारेण बहिर्याति सकारेण विशेत्पुनरिति कार्यस्य विसर्गादानकरणशीलः
५४ प्राणरूपो हंसः सूर्योपि तथाविधधर्मयोगाद्धंसः शिवोपि विश्वसर्गसंहारकारित्वाद्धंस इति हंसत्वसाम्येनैकरूपत्वे सति यथा पर

हंसः सूर्यो महेशश्च स एव परिकीर्तितः । नासानाडीप्रवहति श्वासोच्छ्वासविधायकः ॥ १२७
हकारेण बहिर्याति सकारेण विशेत्पुनः । हंस हंसेत्यमुं मंत्रं जपत्येवं सदाश्रितः ॥ १२८
मध्यमार्गाद्बहिर्गत्वमित्रत्वे प्राणहंसकः । सव्यासव्यविभागेन स्थिता नाडीः समाविशन् ॥ १२९ ॥

मेय यत्नानशक्तिरूपः सूर्यश्च यथा दिनदेहस्थितिरोधानेन रात्रिदेहं लभत्येव प्राणोपि बहिर्वहनरूपादिनदेहत्वं रंतर्विश्रान्तिरूपतया रात्रि
देहत्वमिति वा हे सूर्यः कालं हेतुस्तथा प्राणस्यापि प्राप्यत इत्कालहेतुत्वमिति तथा च श्रीमत्स्वच्छन्दे प्राणापानमयः प्राणो विसर्गापूर
णोन्मति शिवो धर्मेणा हंसस्तु सूर्यो हंसः प्रभावितः आत्मा वै हंस इत्युक्तः प्राणो हंसः समन्वित इति एवमयं प्राणरूपो हंसस्ताव
हंसो नासानाडीप्रश्वासोच्छ्वासविधायकश्चरतीति १२७ । १२८ एवमस्य प्राणस्य हंसत्वमुपपादयति हकारेणेति १२९ ॥

श्री
२५ प्राणसंचारप्रक्रियामाह मध्यमार्गादिति मध्यमार्गान्मध्यनाडीतः इति प्रथमत्र क्रमः मध्यशक्तिप्रेरित आत्माख्लिनो वायुर्ना
भिकन्दात् स्थायासंवेद्यप्रयत्नः सन् हृदयपद्मदेशमाविश्य तस्मिन्निर्गता दशनाडीः एषु नाभ्यो विनिर्गताः द्वासप्ततिसहस्रपरि
मिताः प्रविश्य ततोपि तदङ्गतत्सूक्ष्मतरनाडिसूत्राण्याविश्य रोमकूपस्वेदायनेषु द्वादशाङ्गुलपर्यन्तं बहिर्गत्वा ततोपि पुनर्निः
श्वासरूपतया मध्यनाडीमेव प्रविशतीति एकः संचारः एवं पुनः पुनरिति निर्गमप्रविशेदिति श्वासोच्छ्वासविधायकः हंसः सो

क्रमेण दशसंख्याभिर्द्वासप्ततिसहस्रकैः आसीमतः सूक्ष्मतराः प्रविश्य बहिरुच्छ्वसन् ॥११॥ बाह्यादपि पुनस्तद्वद्विशत्यन्तः
शरीरकम् एवं पुनः पुनः प्राणो निर्गमप्रविशत्ययम् हंसमन्त्रं जपन्ध्याने समाधौ नेकरोतिच एकस्मिन्नपि संचारे।
सर्वदा नाडिसम्मिताः ॥१२॥ समकोसौ विशति स्थलतायोग्युपलक्षिताः सएव प्राणचारस्तु स्फुटं चक्रे विलोकयेत् ॥१३॥
उदेति हृदयात्प्राणो हंसोऽलक्ष्यपगच्छति नासिकान्ते बहिर्द्वादशाङ्गुलान्तकव्योमनि ॥१४॥

हंसमन्त्रमेतं जपति प्रेतः स्थितविद्यांशध्याने समाधाने च करोति ॥११॥ एवमेकस्मिन्संचारे कति संचाराः सन्तीत्याह एक-
स्मिन्नपीति नाडिसम्मिताः ॥१२॥ ...... ॥१२॥ नेव यथा समेति ॥१३॥ एवं सति प्राणसंचारस्य स्फुटं संवेदनमुक्त्वा एवेत्या
ह [illegible] सएवेति ॥१३॥ इदानीमस्य मुख्यप्राणस्य स्फुटमुपलक्ष्यसंचारक्रममाह उदे[illegible]तीति ॥१४॥

उच्छ्वासव्यापारमुक्त्वा निःश्वासव्यापारमाह ततोपानेति १२४ एवमतिदेशेनान्यास्वनाडीष्वपि कथयति एवं सर्वास्विति ए
वमहोरात्रे कति संख्याः संचाराः स्युरिति कथयति शतानीति षट्शताधिकामेकविंशतिसहस्राणीति २१६०० एतदुक्तं
षट्शतानि दिवारात्रौ सहस्राण्येकविंशतिः जपो देव्याः समुद्दिष्टः सुलभो दुर्लभो जडैरिति १२६ एवं प्राणसंचारा
णामेकैकस्मिन्नहोरात्रे संख्यामभिधाय समस्तनाडिमुखेन चारसंख्यामाह अहोरात्रेति अहोरात्रगतप्राणचारसं

ततोपानस्वरूपेण प्रविश्य नासिकान्ततः आस्ते यथाति हृदये यमेकः प्राणसंचरः १२५ एवं सर्वासु नाडीषु निर्गमा
वेशकारकः शतानि षट्सहस्राणामेकविंशतिरप्युत १२६ अहोरात्रे प्राणचारा गणितास्तु महात्मभिः अ
होरात्रगसंचारगुणिता नाडिसंचराः १२७ भवंति पंचचदशानि खर्वाः पद्मसप्तकाः पंचपंचाशच्च तथा विंश
तिः कोटयोपि च १२८ ब्राह्मब्रह्मदिनेकस्मिन्नावर्तो दिवसात्तथा तद्रात्रयोपि तावंतः प्रोक्ता गणितकोविदैः १२९

ख्या २१६०० नाडिसंचारसंख्या १२०००००० अनया गुणिता सती जाता १५५५२०००००००००० एते प्राणचारा १२७ १२८ ए
तेनाह भवंतीति नन्वेतावत्संख्याप्रदर्शनेन किमायातमित्यपेक्षायामाह ब्राह्मब्रह्मदिन इति तथाहि मनुष्याणां का
लो ब्रह्मणो दिनमिति विधिदिने मानुषार्कवत्सराः कोटिगुणितरदाह्नमिता ४३२०००००००० त्रिचत्वारिंशद्वेधा निवि
शतिकोटयश्च एकैकस्मिन्वर्षे षष्ट्यधिकत्रिशतमितदिनानि दिनसंख्यया वर्षाणि गुणनीयानि जातानि कस्मिन्न।

दिनानि १५५५२००००००५०० एतावंतप्रवाहनिश्वासाणांचारापतावेमप्रवकलेरात्रयोपि १३५ उच्छ्वासइतिस्पष्टं ५० इदानीमा।
श्री० गीता० नवबाल्लदिनयोस्तुल्यत्वंकथयितुमाह मानवाह इति ५०।५१ एतावत्कथनस्यफलमाह आम्नातयेति ५२ एतदेवगीतासु
२८ येनसंवादयति तथाहीति तमेवग्रंथंपठति सहस्रयुगेति ५३ अवांतरप्रयोजनंकथयति उदेतीति एतच्चआगमेपिसंवादि

उच्छ्वासोदिनरूपोहिप्राणःसूर्य प्रकाशनात् निःश्वासोरात्रिरूपस्तु पानचंद्रप्रभावितः ५० मानवाहर्गतप्राणचारसं।
ख्योहिब्रह्मणः अहोरात्रवद्भिःसूर्यदिवसाःपरिकीर्तिताः ५१ आम्नातयाब्राह्मनराहोरात्रस्यैकरूपता योगिभिर्या
प्यतेयेनतेषांकालजयःस्फुटम् ५२ तथाहभगवान्कृष्णःपार्थंप्रतिदयाकरः सहस्रयुगपर्यंतमहर्यद्ब्रह्मणोविदुः ५१
रात्रिंयुगसहस्रांतांतेहोरात्रविदोजनाः उदेतियतआदित्यःप्राणाख्योस्तमप्येतिच ५७ यत्रतत्कालपुरुषलेशद्वंवल।
स्फुटंस्थितम् योगिभिःशुद्धमतिभिर्निस्संदेहंज्ञायतेसदा ५५ येवैकालेप्रोक्तनाडिद्वन्द्ववशेसमाहितैः स्थीयतेतैःकल
युगानुष्ठितस्याप्यतेफलम् ५६ तपसःसविशुद्धस्यब्रह्मात्मनिगतेस्थिरम् समाहितेनमनसाश्वासपक्षोविभाव्यते ५०
निर्विकल्पतयाब्रह्मभावनावर्द्धितैर्नृभिः परंतपःफलंतेषामितिब्रह्मविदोविदुः ५८ एवंक्रमोत्तरंयत्नात्प्राणाय
ततसंश्रयः उपास्यतेभक्तिमद्भिर्भगवान्करुणानिधिः ५५॥
तमिति किंच सार्धश्लोकत्रयंस्पष्टं ५४ ५५ ५६
५७ ५८ सूक्ष्मविमर्शेश्वानलिपरामर्शेनमरताहूपमाचारंप्रमाणयति एवंक्रमोत्तरमिति ५९ ॥ ॥ २९

सर्वेष्विति सर्वत्र नित्युदयास्तरूपसंध्यायोग्यद्वित्रिरूपस्थिता भगवानेव तद्रूपतया स्थित इति ५० सर्वेष्विति अग्निर्यथैको
भुवनं प्रविष्टो रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूवेति हि श्रुतिः पंचश्लोकी स्पष्टा
५१।५२।५३ ५४।५५ नत्र रोमरन्ध्रगतप्राणवाह्यघंतस्थितभगवद्रूपस्य ध्यानमतः किं विन्यस्तेयमुत्तमानामि
सर्वेषु प्राणतोनः स्वस्वकलेंद्रियत्वत्रितिष्ठ मयैकोवहुधाभूत्वा जीवावनपरायणः ५६ हंसो नारायणः साक्षी स
र्वधीवृत्तिनिवेदकः अनयैव महेशानो विश्वं संरक्षतीक्षते ५७ यावंति रोमरंध्राणि तावद्रूपधरो हरिः प्रत्यितिष्ठ
ति देहेषु तत्रितिष्ठ णु ण्योण्शः ५८ विभूत्यापायया तो साक्षुपास्यः परमादरात् यथायथाधिकाधानि सन्स्वरूपेषु
भाव्यते ५९ तथा तथोपासकस्य साक्षात्कारैर्भवेद्दिमोः यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ६० तस्याहं न प्र
णश्यामि स च मे न प्रणश्यति इत्युक्तं वासुदेवेन गीतानामनियामसे ने ६१ देहेषु यानि रूपाणि स्थितानि साधितिष्ठ
ति तथा कं तेगुणायिते तानि संख्यातिगवतः ५६ यानि नाडिसहस्राणि द्वासप्ततिमितानि हि प्राणवनानितेषां त्वा
(घंतयोरच्युतः स्थितः ५७ ॥
सपेक्षायामाह देहेष्वीति ५६ यानीति याभिस्त्वयं देहो धार्यते तास्वन्तर्गत
नाड्वासप्ततिसहस्राण्येवेति ५७ ॥ तदाद्यन्तयोरवस्थितभगवद्रूपाणामुपास्यत्वमावश्यकमित्याह ॥ ॥

श्री॰
२७

लक्षाधिकेति द्वासप्ततिसहस्रेषु दिगुणीकृतेषु जायते १८७००० इयं संख्या १८८ एतदुपासनाफलमाह एतावदि
ति १८९ उपासनाप्रकारमाह अनुसंधाने ९० नवकेनैवानुसंधानमात्रेणोपासनं सिद्ध्येदिति किमर्थं बहुसंख्योप
पादनमित्याशंक्यैतावदंतकथनं बाह्यपूजाद्यासिप्रदर्शनपरमिमा[ह] बहिरिति ९१ अत्रार्थे स्वच्छंदग्रंथप्रमा

लक्षाधिकचतुश्चत्वारिंशत्साहस्रसम्मितैः रूपैस्तु पात्यो भगवान्विश्वभृद्देहनायकः १८८ एतावद्रूपभृद्दिव्यै
र्गणैर्येस्तु पूज्यते स देहान्ते विष्णुरूपास्तदेहो विष्णुपत्तनम् ८९ अनुसंधानध्यानार्चाजपहोमस्तवादिभिः ।
भेदैर्बहुविधोपास्तिर्यथा तुष्यति केशवः ९० बहिस्तत्प्रतिमास्वोपासा तत्फलकारिणी यदंतस्तद्बहिरिति वा
मैः प्रामाणिकततः अस्मुमर्थं संवभाषे स्वच्छंदपरमः शिवः सर्वेषु वंशोपरागेषु पत्तमासायनेषु च ९२ युगादि
षु युगांतेषु यच्छ्रेयः वत्सरेष्वपि षडंबादशाकैश्चैव समस्तेषु यवदानतो ९३ स्नानदानैर्नयज्ञैस्तु पूजाहोमजपेन वा ध्या
नयोगतपोभिश्च बाह्यकालेन यत्कृतम् ९४ असुनोके वरारोहे तत्फलं लभते महत् इमतो बहिरय्येषु प्राकृते यो
(पासनाबुधैः ९५ ॥
णयति अस्मुमिति तत्र तमेव ग्रंथे पठति सर्वेषु वंशोपरागेति ९२ ९५ सिद्धमर्थमाह इमत इति स
हस्रग्रामेणोरेखासमूहेन वर्तते रेखा हि पूर्वोक्त्या तिकाः से विस्फरद्रूपाः लिंगं हि शुद्धपरप्रकाशव्याप्तिकं श्रीचक्राद्यैनिसा।
नि॰

तोजसमन्यमितिनाहस्वलने ॥ १८५॥

ननु शुद्धचित्प्रकाशात्मरूपस्य परमेश्वरस्य सकलधर्माकरोत्तीर्णात्मकरूपं तन्न दाकारादिग्रहणेन विमर्शितुमशक्यमाह वि
नः स्फुरतीति स्फुरतिसारत्वं तात्त्विकनामात्मसामान्यादेश्यकालविशेषिणीमे भासात्मतयाप्येकाक्षरं हृदयं परमेष्ठिनः सत्य।
ग्रस्तसमस्तकुमतिपादितं ६५ नन्वस्य संवित्स्फुरत्तिसारस्य परमेश्वरस्य सर्वाकारत्वं न हि किमिति सालिग्रामादयमवशून्य
सालिग्रामे शुलिङ्गे शुववह्न्यादौ वा यथा स्फुरति विन स्फुरति सा तथा यास्तदाकारसंग्रहे ६६ विश्वात्मिकायास्तस्याल्लि
यस्त्वेवं समञ्जसम् किंतु यत्र यस्त्वेवं स्मा: पारमेश्वर्यद्योतकम् ६७ तन्नस्मृत्यतयाल्लोके क्वापि तेन तद्दर्शिभिः।
यत्नस्त पारमेश्वर्यविजृम्भामतिरुद्भवेत् ६८ तत्रापि वर्षपत्सुचितं सान्निध्यं परमेष्ठिनः ग्रन्थैर्नैवाशयेनोक्तं गुरुभिः
स्तुतिलक्षतः ६९ यथाहं भाविभवत्स्वजातेकत्र उद्यतः तस्माप्यवधेयं सुचितं सन्निधानेन नतोचितम् ७० सा
लिग्रामादयस्तस्य भूमिकाकारणहेतवः यद्व्यापवर्गं भोगापवर्गार्थितया नरैः ७१ सालिग्रामशिलेके वपूजि
तायेन भक्तितः प्रसीदति विश्वस्तस्य सर्वान्तरचरोऽव्ययः ७२ सालिग्रामशिलायोर्देवतलेऽनिशमर्चयेत् बुद्ध्यहंकृ
(मनस्थितं धीशास्तस्य प्रसीदति ७३ ॥
तथाभिधीयते इमाशंकामाह किंतु इति पारमेश्वर्यं तत्स्फारितताभीष्टफलक
त्वस्वभावकं तदपि तत्तद्दर्शिबुद्धिगोचरमेवेति तत्तद्दर्शिपदेन ध्वनितमिति ८० प्रान्तसत्पावारायवधूतमहिमोद्भाविन।

श्री

२८

भक्तिश्रद्धातिशयवशान्निषमारैश्वर्यपरामर्शोपासकस्य सालिग्रामादावपरमेश्वर सान्निध्यमित्याह यत इति ९ ८

स्वमात्रीनगुरुवचनमागमयति अनेनैवेति १९ नमवर्ययवदति यस्येति ११ अतएव फलितमाह सालिग्रामशि।

लैकेवेति सर्वान्तरचरस्यैकरूपस्यव्याप्यस्येत्यर्थः एवमग्रेऽपि उत्तरश्लोकाः स्पष्टार्थाः १२ १३ १४ १५ १६ १७ ५१८ षोडशा

यत्मूर्तिर्भगवान्विश्वरक्षतेयेन नित्यशः वरदस्तस्य भवति षट्चक्रव्यापको विभुः १४ पूजयेद्यः शिलास्तस्य षोडशदया

न्नदलाश्रयः हंसरूपी रमानाथो भीष्टस्तस्य सर्वदा १५ यो नित्यमर्चयेन्मर्त्यः सालिग्रामशिलादश सलभेद्दन।

मो सिद्धिं दशप्राणेश्वराद्विभोः १६ शिलाद्वादशकं मर्त्यो यः पूजयति नित्यशः द्वादशात्मोपमो लोके स भवेज्ज्ञेव

पावनः १७ चतुर्दशार्चयेद्दिस्वमूर्तीर्भक्त्याविनीतो नरः सर्वे चतुर्दशविधेस्तस्याद्वपौव भाजनम् षोडशाजस्यमू।

र्तीर्योयजेन्नित्यमतन्द्रितः स षोडशाविकाराणां वशो यातिन मानवः १९ अष्टादश महाबुद्धिः शिलास्तस्य पूजयेन्न

(रः स सप्तसर्गपतिस्तस्याभीष्टार्थप्रदईश्वरः २० ॥

जस्येति षोडशाकस्य विकाराश्च मत्रषोडशाविकाराः कथिताः

पंचभूतानि पंचतन्मात्राणि पंचज्ञानेन्द्रियाणि पंचकर्मेन्द्रियाणि मनश्चेति षोडशविकाराः १९ अष्टादशेति पंच

प्राणा मनो बुद्धिदशेन्द्रियसमन्वितम् सप्तदशविधं सूक्ष्ममितरस्ते: सप्तसर्गपतिर्हिरण्यगर्भरूपः परमेश्वरः २० ॥ २८

सालिग्रामादयइति
इत्यनेन सालिग्रामाणां
यथोत्तरश्रद्धा पूजन
महिमानमाह +

विंशतिमिति दशग्रामाणां हंसो हिमाणीति विख्याता विंशतिशिलापूजनमिति १८१ द्व्यधिकां विंशतिमिति रुद्राणामेकाद
शसंख्यानां परमापररूपतया द्वे विद्येन द्वाविंशतिनत ह्यामानावमज्जनमुचितमिति १८२ चतुर्विंशतीति महागण
मात्मतत्त्वविंशतत्त्वानि चतुर्विंशतिप्रतिमापूजनेन गायत्र्याः पुरश्चर्याफलमिति १८३ मन्त्रद्वयमिति मन्त्रद्वयमष्टाविं ते
शतिः भुवनानि चतुर्दश सर्गाश्चतुर्दशेति तद्यात्मात्मा अष्टाविंशतिपूजने चतुस्तत्त्वमध्यवाहस्थितेमध्यमाणरूपमग

विंशतिं यो वै येन्मूर्तीर्भक्तिमान्पूजयतो नरः प्राणान्द्विये यशो विस्तुलं सोयं प्रक्रुतिविंतितं १८१ द्व्यधिकां विंशतिं मूर्तीर्यः
सदा वर्तिवेस्तवीः रुद्रलोके भवेन्मर्त्यो नारायणप्रसादतः १८२ चतुर्विंशतिसंख्यानां यो वै येद्धेस्तवीस्तनूः कृतानि
तद्रश्चर्यायाः गायत्र्याः स्तववेदिना १८३ मन्त्रद्वयमिता विसोः पूजयेत्प्रतिमाः शुचिः भुवनानां च सर्गाणां प्रभुस्तस्य
महीदति १८४ एवं चद्विद्विजद्वार्यै वै येद्विस्तु शिलाः सदा तस्य पुण्यस्य माहात्म्यं तथैव परिकीर्तितम् १८५ ॥

वट्रूपस्यैकत्वं ततो हिमप्राणाः सव्यासव्यनाडीमार्गेणाक्रममाणे देहं धारयन्ति विस्तोर्हिमानिकरूपतया स्थितिहेतुत्वं
प्रतो हि दिनाशे गतप्राणगतभगवद्रूपार्चनमुचितं प्रतपवहेतोर्यथोमरं द्विद्विहिद्विरभिहितेति १८४ तदेतदाह ।
एवेति १८५ ॥
वं

अधुनाशतपूजनमाहात्म्यमाह सालिग्रामशतीति अग्रेस्सप्तकम् १८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ १९२ ९३ ९४ १९५॥

श्री· २९ सालिग्रामशतीयस्यगेहेवसतिपूजिता दशाधापमसंतच्चसनसपात्रीभवेन्नरः ८६ सालिग्रामशिलानांयोद्विशतीं
पूजयेत्सदा द्विपातोऽष्टवर्जैःपापैःसमस्तैःप्रविमुच्यते ८७ शिलानांत्रिशतीयेनपूजिताभक्तिभावतः त्रिविक्रमप्र॰
सादेनत्रैलोक्येसविराजते ८८ यःश्रीमान्पूजयेन्नित्यंसालिग्रामचतुःशतीं चतुर्दशपितृगेषेकःसतिःश्रेयसभा
जनम् ८९ सालिग्रामशिलापंचशतकंयस्तुपूजयेत् पंचभूतवशावेहितसजन्मनिजन्मनि ९० बहुशतीवि॰
ष्णुमूर्तीनांयःपूजयतिनित्यशः मनःषष्ठानीन्द्रियाणिसोत्रशासियघेश्वरः ९१ शिलानांसप्तशतकंनित्यंयस्तु॰
समर्चयेत् ससमसप्तिवन्नसतलोकेषुघोततेसदा ९२ यःशिलाष्टशतीनित्यंपूजयेत्कुङ्कुमानसः नोपैतिनस॰
ष्टमह्याक्षगवाक्रमलापतिः ९३ सालिग्रामशिलानांयोर्चयेन्नवशतीसदा नवखंडमयीधात्रीभवेद्यास्या च॰
तनैवैः ९४ सहस्रमेकंयोमर्त्यःशिलानांपूजयेत्सदा सहस्रास्यन्तसपुण्यंपवक्तुंशक्नोतिनैवनरः ९५ एवंसहस्र॰
द्वयायत्सदनेस्थापिताःशिलाः समेसत्रिदशाःसर्वेपुण्यंतिस्मगदंतिच १९६ सालिग्रामशिलानांचद्वादशशीधा
मसंततिता दशाधामातिधामाव्योमधामादशाभिसुतेः १९७

१९६॥ १९७॥ २९

सालिग्रामशिलानां इति द्वादशसालिग्रामाणांसमुदायस्यामाधामसंज्ञायेयेकादशानांरुद्रमूर्तीनांरुद्रेइतिसंज्ञेतित
दत् अतिरुद्रमहारुद्रादिवज्ज्ञापिसंज्ञोत्तराणि १६ दशाधेति दशाधाम्नोऽतिधामसंज्ञा १७ पंचदशाकसमधामेति
द्वादशाधातसेति १८ तस्यापिदशगुणितस्यमहाधामसंज्ञा तानिचद्वादशसहस्राणि १९ एवंफलमाह एषामि

तद्द्वादशसाहस्रीमहाधामाह्वयास्मृता एषांसंपूजनात्पुण्यंपलस्यंदशगुणोत्तरम् १८ महाधामद्वयीयेनस-
मर्चितामप्यर्च्यते समस्तात्महृषीकेशःस्वगुणगुणभेदभृत् १९ प्रतिष्ठाप्यमहाविसर्गमहाधामचतुष्टयीम् ।
समर्चयेत्सदाभक्त्यातस्यपुण्यंकोपिकीर्तयेत् २० महाधाम्नांनवःषट्कं [illegible] सकृत् तच्छरीरंवि- प्रतिष्ठाप्यार्चयेत्स+
सहस्रंयत्रानेकवपुर्हरिः २१ महाविसर्गमहाधामद्वादशीसामहाव्विता प्रतिष्ठाप्यार्चितायेनकीर्तितानाना
माभिलप्या २ तत्पुण्यंकेनशक्येनवक्तुंकल्पशतैरपिच द्वासप्ततिसहस्रेभ्यःशालग्रामप्रचनादिषु २३ ॥

ति १८ महाधामद्वयीति चतुर्विंशतिसहस्राणि १९ प्रतिष्ठाप्येति महाधामचतुष्टयी अष्टचत्वारिंशत्सहस्राणि
णि २० महाधाम्नामिति द्वासप्ततिसहस्राणीति महाविसर्गैरिति महामहाधामसंज्ञावतो चतुश्चत्वारिंशत्स
हस्राधिकलक्षशिलानांसंख्या २१ एतावन्मितानांसालिग्रामाणांमोतसंख्यामाह ॥

द्वासप्ततिसहस्रेष्विति २०३ २०५ आमंत्तरेमाह क्रमाशाक्तिमितिद्वाभ्यां यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहुयादिति क्रमाविहिते
श्री॰ यत्सायंप्रातराहुतिद्वयद्वयरूपंयदग्निहोत्रं तदनुष्ठानेनतस्याहुतिसंख्यायथा अर्वनेनेहिकर्माणिजिजीविषेच्छतं समाःइ
३० त्याशतवर्षाणि षट्त्रिंशत्सहस्रपरिमिताहोरात्ररूपाणि एकैकस्मिन्दिनेचतत्संख्यतत्स्वआहुतयोतश्चाष्टगुणिताहोरात्र
मूलाग्रभागगोविस्तृस्थितस्तावत्स्वरूपभृत् तावद्रूपाणियोनिसंसख्यपासेनरेश्वरः २०४ सर्वाभीवसेवेसातादि
स्तुतीस्यत्रसंख्यायः क्रमाप्राक्तिविचार्यैवयावज्जीवेदिनेदिने २०६ सायंप्रातर्होमतुल्यमनुष्ठेयंतंयेवितम् श्रा
तंवर्षाणियोनिसमनुतिष्ठेतमानवः तस्गुणफलमाप्नोतिसकृज्जनमात्रतः ६ वतुर्महाशारूपुतस्यविस्तोःसं
पूजयेद्वामविशुद्धभावनः विधूयपापानिविराजितानिसविस्तुरैवेष्यतिविस्तुधाम २०७ सयकेर्गतियहूतेयच्च
ज्ञातिचगच्छति सर्वेशोजित्रेत्रस्पृशत्यानत्सर्वंविस्तुवेष्टितं ८ ससंकल्पेनमनसायत्किंचिन्निनयेत्तथा विजा
नातिचतत्सर्वंसिद्धिमेतिनचामया ९ येयत्तावद्दक्षिणावद्धुतवत्क्षेशाम्नसाधाः श्रुतौ ख्योतास्तेसकलाश्च
संख्याचतगुणितासती सम्पद्यतेलक्षाधिकचतुश्चत्वारिंशत्सह(तेनधवर्णीप्रोनाप्तभूमाण्डले २१० ॥
स्रपरिमिता संख्येतितयाच्याम्याविमोक्षमालिग्रामसमुदायस्तेनत्रं व्रतपवास्यमालिग्रामसमुदायस्यमहाममहाममहाम

॥ १२ १३ . १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ ॥

इष्टाःसद्विधानायश्चैनमनिशंसम्मानयेन्मानवो विष्णुमक्षरमूर्तिसंस्थितमजंनारायणंमाधवम् १० स्नाते-
सकलतीर्थैश्चतर्पिताःसर्वदेवताः प्रीणिताःपितरस्तेनयश्चैनमर्चयेत्सकृत् यानिदानानिदेयानितानिदत्ता-
नितेनवै यश्चैनमर्चयेन्नित्यंविष्णोर्धाममहेश्वितुः ११ कृच्छ्रसांतपनादीनिसर्वाणीहतपांसिच चीर्णानिवि-
धिवत्तेनयेनार्चितश्श्रीविष्णुमंडले १२ यद्वेदविहितंपूर्तमनुष्ठेयंप्रभार्थिभिः तस्यसर्वस्यपुण्यंसतन्मामोमर्चयेद्यः-
शक्रवत् १४ किमत्रबहुनोक्तेनबहुविधंनतेनसंद्योऽभुवि संपन्नस्तेननरःकश्चिद्यश्चैनंपूजयेद्धरिम् १५ श्लोकैकंयोवि-
ष्णुतन्त्रमनुसंधायमानवः सहस्रनामपाठंवाकरोतिसकार्यमानसः १६ यावंतिरोमरंध्राणिशरीरेमानवेस-
मृत् तावद्रूपधरःप्रीतोभवेन्नारायणःस्वयम् १७ अथैतदनुसंधायपठेन्नाम्नांसहस्रकम् इमंनूपस्यविष्णोश्चध्या-
नानन्यमानसः १८ सप्तकोटिश्चतंह्योतामंत्रायेऽभिमतप्रदाः सर्वेतेतेनजप्ताःस्युर्मन्त्रकार्याविचारणा १९ अ-
होरात्रेवसकलंवाराहंमत्स्यदेहिनः यावंतःस्युःपठेन्नावन्तात्कतम्लस्तमानसः २० नाम्नांसहस्रेहंसस्यपयतो
भक्तिसंयुतः यःकरोतिसकलंजीवेममहेश्वरिसूनकः २१ तस्मात्पुण्यमामुयान्मोऽपिनामाप्यम्लाघ्र्यवादना अश्ववालिगा- इति...सहस्रनाम...देवतः ॥ २२ ॥

२३ २४ २५ २६ एतदुपासनफलमाह चतुर्महाशब्दयुतस्येति यथाविहिताग्निहोत्रानुष्ठानासमर्थानां शोकनाशीगत
श्री० प्राणरूपानुसंधानेन यावज्जीवाग्निहोत्रानुष्ठानफलावाप्तिः यज्ञोऽनेकयाग्ग्निहोत्राद्गृहतयः सर्वे स्वाहासमन्तिः सुःप्रकृष्टपा
३१ युष्येणानांसंशायुक्तासक्तदेवनहूनस्मादयेऽग्नासवमार्गविषयइति तथा ग्रापि योक्तपरिमाणवत्सालिग्रामपूजनात्स-

सोऽपि सर्वेश्वरो भूत्वा विचरेद्भुवनत्रये शिवलिङ्गान्यनेकानि स्थापयित्वेकयादिशा २३ रुद्रानिति रुद्रभेदोऽयेः प्रकारैः
भूरिभूरिशः पूजयेत्प्रयतो मर्त्यः स शिवो जनसंशयः २४ शिवविष्णोर्न भेदोऽस्ति मनागपि स्वरूपतः जपहोमा
र्चनादीनां न च भेदः फलेऽमनाक् २५ जपहोमादिरूपाया उपासायाः हि जीवितम् भक्तिश्रद्धेतयेवहृष्टी सोपासि
माचरेत् २६ सा च काले बहुफला तः कालस्यतद्गता स च सूर्याश्रयः सोऽपि द्विधा बाह्यान्तरत्वतः २७ बाह्यासुप्रा-
णकाले ये से क्रोमाद्यर्ईवितः न आन्तरस्य कालस्य सदृशाः कल्पयापिन २८ अतआभ्यन्तरः कालो वित्तेयः सु
क्ष्मानेसेः तस्याप्युपादाय यत्कार्यादिस्साधनम् २९ ॥ (रुद्रदेवयावदायुःपूजनफलमिति न किंचिदसमञ्जसम्-
मिति अग्रेबहूनिपद्यानिस्पष्टानि कालस्यक्रियांगत्वमिति आभ्यन्तरकालस्वरूपनिर्णयाय शास्त्रक्रमं स्मारयन्ति साचेति
२२७ बाह्य इति कल्पयापिऽउपांशोने २८ अभ्यन्तरकालस्यावश्यपेत्तेयत्वमाह अतआभ्यन्तर इति २२९ ॥ ३१

श्रांतरस्येति अध्यात्मवर्गाणि बहूनि पद्यानि ३०।३१।३२।३३ हृदयादिति हृदयादुद्गतस्य प्राणस्य बहिर्गत्वा नासिकान्ता।
द्वादशांगुलान्ते परिमाणेन षट्त्रिंशदंगुलानि एवं ततश्चेदिन स्यापान स्यापि षट्त्रिंशदंगुल मिता गतिः सर्वस्य प्राणिनः
स्वांगुलमानेनेति तथा च स्वच्छन्दे षट्त्रिंशदंगुलश्चारो ह्यस्य मायाया व मुक्तिक इति तन्त्रालोके च हृदयात्प्राणचारस्य ना।
हृदयस्तमुपयाति चार्येवं प्राणः स्मृतः प्राणस्य मूर्ध्नि प्रत्याहृतिर्दिवसः स्मृतः ३२
श्रांतरस्य तत्कालसमप्राणचारो निरोधनम् समाप्राण उपलक्ष्य हंसाख्ये एव प्रधानतः ३० तस्मादयोः ह्रदोऽस्त दिवितः।
स्मितेव बहिस्ततः अपानतामुपाश्रित्य विशत्यतः शारीरकम् ३१ अपानस्येड्ड्ढ एव नाडीति रजनी स्मृता दिनोदिता।
निकर्माणि दिने कुर्यात् यथां तरे ३२ अपानचारेण ग्रस्तेनैवं ऊर्ध्वं बहिः स्थित्यति हृदयाद्द्वादशान्तान्ते दैर्ध्येण षट्त्रिंश।
ना४ दंगुलम् ३२ स्वांगुलक्रममानेतो ह्रासमनि वंगुला प्राणापानगतिस्तत्रोदयः स्यान्सार्वकालिकः ३४ हृदयात्
प्राणहंसाकोषणपद्दुदयेतिहि हंसापानेन्द्वोवायद्वादशान्तादितिस्फुटम् २३८॥
६१ नासिकाद्वादशान्तः षट्त्रिंशदंगुलोऽन्ततोः सर्वस्य स्वांगुलक्रमादिति तैर्दिवा महिषेकादेहेनाहमपवहि वीर्योजवला।
प्रा. तः स्पन्दः प्राणचारः समंततः इति सार्वकालिक इति तथा च श्रीस्वच्छन्दे मनोध्यमनानि दिमं च ह्लादमत्र पातितम् यथा
प्रवर्तते प्राणस्य यत्नादेव सर्वदा नास्योच्चारयिता कश्चित्प्रतिहंता न विद्यते स्वयमुच्चरते हंसः प्राणिनामुरसि स्थित इति २॥।

श्री
१२

किंच हृदयाक्राणोति उङ्गच्छता प्राणेन सहैव हंसाकोंवुङ्गच्छतपवमपानेनापि न केवलमर्कचंद्रावेव यावद्दस्नेपि नथाच।
खच्छंदे तस्योदयाकले कालोग्रहाणेष्वदयोभवेत् हृस्नाणिरामायश्चैवताराःसंक्रमत्येवच प्राणेवैउदयंयेतेग्रहारामेण
स्वरन्ते वासरेतु चरेंदुसौंधरायांसंचरेक्षणी वेदृस्तयोदयोत्रियम्यानेपरिकल्पितः भौमाद्याश्चग्रहाद्येवंचरंतिशवविभाग
शः प्राणेचाप्युदयंयेतेमह देवमहदेमिये वेलावारोभवेद्यस्मस्यचरेतमहरुदयम् राहुश्चरतिसोमेनकेतुश्चरतिभास्वतेमादि
श्रुतप तत्समाधानशीलानां सर्वत्रनसिद्धिरेतत्कालेवनैनवस्वरूपस्वमन्नुनिरिति १६ अथप्राणचारेयामोदयमाह नव
भिर्नवभिरिति नथाचश्रीखच्छंदे अहोरात्रोदयश्चैवविभागकथयामिते हृदयोधंतुकेदाश्चोयावद्देश्वदेहत्मिये श्रंगुलेन

नवभिर्नवभिर्यामोदयोऽङ्गुलप्रमाणकैः अतोष्टप्रहराणांच संस्थितिः प्राणचारजा १७ ॥

विहीनेनपहरःप्रथमःस्मृतः द्वितीयऽर्धवितेयोमध्याह्नलानुमध्यतः अत्रहोमोजपोध्यानंहुतेवैमोलदंभवेत् नाभाय
तेपुलोपैवयावत्यामस्तुसुश्चेन पहरस्तुतृतीयोसौभवेदेववरानिति शाखेनेतु चतुर्थस्तु पहरोहःप्रकीर्तितम् चतुर्था
धैतदेवेपियाप्राणसर्पःमहास्तगः ततोस्तमयसंधौतुसर्धवभवेत्मिये तत्कालेतुविलंब्येवंप्राणसर्पःप्रवर्तते सचचं।
शेरयोदेविरजनीचविधीयते हृर्वोकक्रमयोगेनयामेषुवंवयमसौ नालुकेचापिरात्रस्तुपुनरेवविधीयते रुसंप्रवय।
दामतःप्रभातसमयस्तदा तस्मात्सुदयश्चैवस्वयंभवेस्तनः हृर्वोकक्रमयोगेनसचरेत्सदाप्रभतिनेजाल्लोकेच।

नवांशुल्लावर्जितहोमत्सरोदितश्चोतिर्हं तिथिर्मंत्रविशिनेश्च मू
या सायिचदिवीति ईरि ॥
१२

एवं ग्रहोदयमभिधाय संध्याकालचतुष्टयमाह् प्राक्संध्यामिति प्राक्पश्चिमसंध्योदयः प्राक्तेवादितः मध्यसंधयोरप्युक्तः स
योरे मध्याह्नेवार्धरात्रेचतद्द्वयोरभिजितो भवेत् अभीप्सितफलं तत्र साधकानां भवेदिह्येति ४८ अथ भौमादीनामप्युदयमा।
ह भौमोदयइति एतच्च प्राक्तेवादितम् ६१ ५० एवमेकस्मिन्प्राणचारे ह्नोरात्रमुदेतीमाह एकोयमिति ५१ अथाहो
रात्रेषष्ठ्युदयमाह तेहिंशतेति त्रिंशताप्राणचारैरेकोमासः एवंषष्ठ्युत्तरत्रिंशतप्राणचारैरेकोब्दः तावतावचान्त्य

प्राक्संध्यांशः उदयेविघ्नात्मासार्धहादशांतके अहोरात्रश्चमध्येयसंध्येतेअपिमध्यगे ४८ भौमाद्योग्रहाश्चापि।
समुदयेमंत्रभागशः तत्तदुदयभेदेनसाधकाःसाधयेतिहि ४९ क्रूरसौम्यानिकर्माणिजानेतित्तानितोध्रुवम्
राशयोभानिचारैरेवक्रमेणोदयभागिनः ५० एकोयंप्राणसंचारोहोरात्रमितिकीर्तिते तेहिंशताभवेन्मासो
वर्षंहादशभिःस्मृतः ५१ एवंचारेषुहोरात्रेषष्ठ्युत्तानोक्रमोदयः चारेणैकेकचषष्ठ्यावार्षिकोदयईरितः ५२॥

एकावटिकाप्तोहोरात्रमध्येषष्ठ्युदयइति तथाचषष्ट्यावारे अथात्मिकाहोरात्रेणचारेकांशविधीयते मासेनाध्या
त्मिकेनैवचारेणैवैककलाभवेत् तत्रत्रिंशदहोरात्रोमासस्त्वबदर्शानि मासैर्द्वादशभिर्वर्षैवचारेणैवघटिकाभवेत्
शतानित्रीणिअहोरात्राःषष्टिरेवतथाधिका वर्षमेतत्समाख्यातंचारेणैवघटिकावसा ॥

श्री॰ यदीमश्लिष्टहोरायां बाह्ये दैवं वदेत्तिथि तत्पर्वांतरयोर्वेगाद्बहिः संवत्सराः स्मृताः प्राणसंख्योऽप्युक्तेन कथ्यं यामयुग्मानवे
षट्शतानि वारो हि सहस्राण्येकविंशतिः अहोरात्रेण कालेन प्राणानां तु महाराधिपे प्राणसंख्योपमाख्याता तत्तथा
३२ साधकेन तु प्राणहंसे सदालीनः साधकः परतत्त्ववित् तस्यार्थं जपउद्दिष्टः सिद्धिमुक्तिफलप्रदः अधः प्रवहते सिद्धि ऽ
सुभ मध्यं यावद्गतागतः मुक्तिश्चैव भवेदूर्ध्वपवनस्तु व्रतेऽइति २८२ अथ पक्षमासोदयमाह उछ्वासइति दिनक्षये निशा
३३ शुक्लः पक्षोऽकर्म सर्वं वदेत्कालउच्छ्वासस्य कृष्णपक्षो निःश्वासस्य शुक्लपक्ष ४३॥ अथ पक्षांतर्गततिथ्युदयमा
ह सपादे यंगुलेइति सपादद्व्यंगुलेपकस्मात्तिथेरुदयः ततस्तावन्मितेपरस्मादित्येवं पंचदशतिथयः अत्रतिथिः

उच्छ्वासे कृष्णपक्षस्तु निःश्वासे शुक्लपक्षकः ॥

मानस्य तु टिरितिसंज्ञा एकैकास्त्रुटिः प्रतिपदं विश्रमसाराइति तथाचश्रीस्वच्छंदे तु सार्धं चाप्यधर्ध्वं विश्रामः
परिकीर्तितः इति अथमोदयेतु समात्तु सार्धं तद्दिने भवेत् द्वितीये चैव तु सार्धं यदा चरति शार्वरी अस्मिन्नेव महोरात्र
त्रेपूर्ववच्च वहनेने त्रुटिभिः पंचदशभिः पक्षः स तु विधीयते अनयोः कृष्णशुक्लं तच्चैव क्रूरकर्माणि वै तत्र कुर्वत।
सिद्धिमवाप्नुयात् शुभकर्माणि कृष्णे च न च सिद्ध्यन्ति सुव्रते शुभकर्मणां सिद्धिः शुक्लपक्षे त्वयोदय गतम् ॥ ३२

२१

एवमयासौ नद्याः स्नुह्कपत्राग्रे भन्नयावत्तत्रैव पूर्ववत्तकमयोगेन नानुयुंजति तहर्निशाम् प्रतियत्नात्प्रविते यावं दुःषेक
कलो भवेदिमादिना ४३ अथग्रहणे दृयमाह उपरागास्त्विति तल्लक्षणमप्युक्तं नवैव शाक्तिविश्रान्तिमार्गे योनिदिल सा॰
विधीयते अमावास्यानुसारेण कृत्स्नपत्रेवदानने शक्तेर्मध्यार्धभागेन तत्तदर्धयत्नकीर्तितम् पत्रसंधिप्रसतेयोमा
यस्यार्थप्रतिपदा तिथिच्छेदेनवैनत्र सूर्यस्य ग्रहणं भवेत् रविविंकान्तेरदेविचिह्नविंदेनदा भवेत् तदंतरे भवेद्राहुग्रस्त॰
नाधीवदानने अस्तं तस्य वै तेचेद्रो राहुस्य ग्रसते तु तत् पीवामजतितद्विंव तदा ग्रस्तः स उच्यते आदित्यग्रहणेचैव लोके

सप्रोदहंयुग्मेतिथ्यादयः परिकीर्तिताः ४३ उपरागास्तु पक्षांते सूर्येन्द्वोः प्रविभागशः यत्नजोयत्नजश्चेति द्विवि
तदुपक्षिप्यते राहुर्यादित्यचेंद्रौ वत्रयपतेप्रहायदा दृप्यंते समवायेन तन्महाग्रहणं भ (धःसविभाव्यते २५४ ॥
वेत् सकालः सर्वलोकानां महाप्रण्यतमो भवेत् तत्र स्नानेन तथा दानेन होमजपादिकम् यत्कृतं साधकैर्देवित
दनंतफलं भवेत् इत्यमसंधिमध्येन सामस्य ग्रहणं भवेत् आदित्येन विना लोके सूर्यग्रहणमुच्यते नैत्रेवचमहत्पुण्यं ध्यान
होमजपादिभिः पत्रदयेपि देवेशि ग्रहणं वेदसूर्ययोः नानासिद्धिप्रदं देवि तत्साधकस्यापि योगिनः इति अनयोर्ग्रहणयोर्द्वै
विध्यमाह यत्नजोयत्नजश्चेति तल्लक्षणमुक्तं तदा लोके तिथिच्छेदधृणां कामोद्दिः निःश्वासबंधने प्रयत्नजंयत्नजं वदे॰

॥ ५५ ॥ [illegible]

श्री॰
३५

अथाहोरात्रोदयमाह षट्सु षट्स्विति हृदयात्प्रभृति षड्ङ्गुले मकरार्कसंक्रमस्ततः षट्स्वङ्गुलेषु कुंभार्कसंक्रमेवं यावत्प्राणप्रवा
हान्ते मिथुनार्कसंक्रमेवं माघादिमासषट्के उत्तरायणं तत्र कंठस्थ्रीवक्षस्य च हृदयादुदयस्थानात् संक्रान्तिर्मकरे स्थिता व
ड्गुला मध्यतः कण्ठे कुंभे संक्रामते पुनः कंठोर्ध्वं द्व्यङ्गुलं मत्स्या मीने संक्रामते पुनः गलोर्ध्वा यावत्तालु तेन मकामेषधामे
क्रमेण नासांते यावत् संक्रान्तिरङ्गुलानि षडेव हि पञ्चैव विषुवसंक्रान्तिरन्तरे सा व्यवस्थिता जपहोमार्चनध्यानानां सदा
भ्युदयकारिका नासाग्रं तु परित्यज्य प्राणहंसो हि पो वेदेन षड्गुलानि संत्यज्य संक्रामेन्मिथुने पुनः शाक्ते यावद्धा

षट्सु षट्स्वङ्गुलेष्वर्कोहृदयान्मकरादिषु तिष्ठन्माघादिकं षट्कं कुर्यादुत्तरायणम् ४५॥
अत्र प्राणसमये तु मीनान्ते विषुवं स्मृतं नासिकाद्वादशान्ता च षड्भिः षट्स्वङ्गुलेः २४५॥ मि॰

ने संक्रान्तिर्मिथुने स्मृता मकरात्सु समारभ्य मिथुनान्ते च सद्व्रते उत्तरायणमस्ये तद्देहि की सिद्धि वर्जितम् स्नानं
ध्यानं तथा दानं पूजा होमजपादिकम् साधकार्यैः कृतं यच्च सहस्रानेकधा भवेत् इह जन्मनि नाप्नोति पदं देवो य
तिष्ठते इति अत्र प्राणसमये विषुवं वक्ष्यमाणप्रकारं न पृथक् कथितमिति ४५ ॥ एवमुत्तरायणमुक्त्वा दक्षिणाय
द्वा॰ नमाह नासिकेति नासिकाग्राद्द्वादशान्तात् षड्भिरङ्गुलेः कर्कटार्कसंक्रमस्ततः षड्भिरङ्गुलेः सिंहः ततः क्रमाद्धृदन्ते
पर्वविषुवं ततस्तुला ततो वृश्चिकस्ततो धनुरिति षड्भिः संक्रमे दक्षिणायनमिति तथा च श्रीस्वच्छन्दे २४६॥ ३३

॥ हिंतानितनवंर्धते मकारात्मिथुनांतकम् तत्काले संहरेद्धीर्य जगत्यस्मिन् प्रजापते हंसो रश्मिभिराकृष्य गर्भस्थं कारये
प्रततत् गर्भस्थानेकधाहृत्य यद्गृहीतं पुरातनम् कर्कटादेः समारभ्य सर्वं वर्षति तत्ततः तस्मादारभ्य मकराद्धानहोम
जपादिकम् [illegible] परलोकनिमित्ताय परलोकफलं भवेत् ॥ प्राणापानो हृदये हंसः संक्रमेत् कर्कटे प्रिये ष
डंगुलानि संसर्ज्यास्मिन् हृदि वै संक्रमेत्ततः षडंगुलैः प्रतस्मिन्कैः कंठं संक्रमते रविः नासिकाग्रात्तु तालव्यं संमके चैविषुवेक

तु
कर्कटादेः प्रभविवरं हंसो वै दक्षिणायनम् मकुर्यात्तत्र मध्येऽपि कर्मातं विषुवे परं ४७
एवं संक्रांतयः प्राणे द्वादशैव समासतः भोक्तास्ततत्फलस्यापि रहितं वा योगविद्धरेः ४८॥

वेत् तुलासंक्रांतिरेषोक्ता दक्षिणं विषुवद्भवेत् साधने यत्कृतं तेन शरहजन्मनि कामदम् स्तंजयेत्तयापाणोतिं पुहि
तस्मात्समाचरेत् तस्मात्तत्षड्भांगुल रोगलाधःस्थितेयेनत्रम् षडंगुलानि तत्कात्तु वृश्चिके क्रमते पुनः कंठार्ध।
हे पुलेमकाकेशधम्रवरांगुलम् वृश्चिके तु परिमज्यधनि संक्रांतिरुच्यते षडंगुलादधस्तात्तु धन्विभूस्थरते हृदि
हृत्संमांते तु वै हंसः स्थिरितां ऊर्ध्वगोदयः मकरादिप्रसंक्रांतौ द्वादशैवं चरेत्सदा प्रप्रतो क्रकमेणैव प्राप्नुवैसर्वदेहिनामि

श्री॰
२५

एवं द्वादशमासात्मकवर्षोदयमभिधायेतेषु मासेषु तिथ्युदयपूर्वकं मासानां साधिष्ठात्रकत्वमाह एवं संक्रांतयः इति ये
मेकं मासे मासे त्रिंशद्दिनात्मकत्व एकैकस्मिन्नंगुले पंच पंच दिनानि इति षडंगुले षु त्रिंशद्दिनात्मको मासः एवं चैकस्मि
न्प्राणचारे द्वादश मासास्तेषां चाधिपाः शास्त्रेषु गादिताः तथा चतन्त्रालोके वर्षे स्मिंस्तिथयः पंच प्रत्यंगुलमिति क्रमः
तत्राप्यहोरात्रविधिरिति सर्वे दिस्पूर्ववत् इति प्राणीयवर्षे पतस्मिं कार्त्तिकादिषु दव्रतः पितामहांते रुद्राः स्युर्द्वादशाग्रे।
भाविनः इति चात्रेशे वा नां मासाधिपा दत्रादिपितामहांतः तत्र यथा दक्षः नामा तयोः रुद्रः कथितोत्र महेश्वरि का।
र्णाणचारे वर्षं या मासि जायेत तत्र मासि च मासि च स्त्राः स्मृतास्त्रिंशदंगुले चैवमेकके २५ पंच पंच दिनानि स्युरिति
(त्रिंशद्दिनात्मकः मासः षडंगुलेशेकास्तेषामप्यधिपाः स्मृताः
र्तिकं मास सकलं स्वधर्मेकमहेश्वरि चेतोमार्गशिरोमासि
हरः पौषे प्रकीर्तितः ऐशोऽपि माघमासे तु प्रभवः फाल्गुने तथा भीमश्चैत्रे समाख्यातो वैशाखे मन्मथः स्मृतः शकुनिर्ज्ये
ष्ठमासे तु आषाढे तु मातिलस्तथा नंदोयश्रावणे मासि भाद्रे गोपालकस्तथा पितामहश्चाश्वीरे शेषो मासस्याप्युजस्येव ति
मासानामधिपा विष्णुपासकानां यथा केशवो मार्गशीर्षे तु पौषे नारायणस्तथा माघे तु माधवाभिख्यो गोविंदः फाल्गुने त
था चैत्रे मासि तथा विष्णुर्वैशाखे मधुसूदनः त्रिविक्रमो ज्येष्ठमासे आषाढे वामनस्तथा श्रीधरः श्रावणे मासे हृषीकेशः।

३५

समयके पमता मेष्णुकुसकेलोदशमीयशसेश्वरी ॥२८॥
२६

एवंवर्षोदयमभिधाय द्वादशाब्दोदयमाह एवं वर्षोदय इति एकैकस्मिन्नंशके षष्टितिथयः षड्गुणे एकोऽब्दो मा
सवत्त्वेव द्वादश तेषां वर्षे चैत्रादिसंज्ञा यथा वार्हस्पत्यानाम् अब्दानां संहितादिषु कार्त्तिकादिसंज्ञास्तद्वदिति न
याव ज्ञीसत्त्वाद् अस्मिन् वर्षोदये भूयो द्वादशाब्दोदये च एतच्चैत्रसंवत्सरे यस्मात्कंशाणाम् उदयो भवेत् तदा।

एवं वर्षोदयः प्रोक्तो द्वादशाब्दोदयो धुना ॥

द्विसप्तकैः सार्द्धातकर्तव्यं संक्रमसाधनम् द्वादशार्द्धसर्वित्ते यस्मिन् समासादयानने प्रागसंवत्सरे गोचमस्तनो।
केन तत्रते अहोरात्रस्वयः प्रोक्तो द्वादशांशं भजेत ग्रिये द्वादशैते अहोरात्रा द्वादशं पते भवन्ति वे पंचभिस्ता।
स्त्रसंयुगएपद्वादशात्मकम्भवेत् तमेव दिग्गुणीकृत्वा कालग्रसविधीयते संक्रांतयो द्वादशाब्देषु बुद्धैः कीर्तिताः ॥

श्री॰ द्वादशाहेन्नहोरात्रास्तेषां संख्यानिबोधमे सहस्राणि त्रयचत्वारिंशती विंशतिस्तथा द्वादशाहेर्दये देवि मासेस्मिन्क

३९ थितामयाश्रुति १५८ एवं द्वादशाहोदयमभिधाय षष्ट्यब्दोदयं वर्णयितुमुपक्रमते एकैकस्मिन्नंगुलेति एकैक।

स्मिन्नंगुले दिनानां शतत्रयं तथा शतत्रयेण ३०० ह्रासमेतो ७२ गुणितायां जायते २१६०० षट्शताधिकाय।

एकैकस्मिन्नंगुले तु तिथयः खरसोन्मिताः २५८

अतः षडंगुलैरब्दो मासवत्तेन द्वादश ॥

ण्येकविंशति सहस्राणीति तावन्मितामेव षष्टिवत्सरांतर्गतानहोरात्राणीति षष्ट्यब्दोदयमुपपद्यते तथा च।

स्वच्छंदे षष्ट्यब्दोदयमत्रैव प्रवक्ष्यामि ते आनंदाद्याश्च तेते याः षष्ट्यब्दास्तु वरानने आनंदप्रभृतेर्देवि संव

त्सराद्धयेत्तयः तस्मानंदस्तु देवेशि मंत्रेण सहजायते द्वादशाहेन्नहोरात्रं पंचधा भेदयेत्ततम् षष्ट्यब्देन्नहोरात्रा। ३९

पंचैव परिकीर्तिताः तेचैव षड्गुणितास्तत्र मासपक्षप्रकीर्तिताः तेषां द्वादशभिर्देवि वर्षमेकं विधीयते अंगु-
लेन सपंचाशेमानेमेतत्प्रकीर्तितम् षडंगुलैस्तु पंचाशाः षष्ठ्युदयं तिते समघ्यायावच्छसेंते त्रिंपादश्वोद
योभवेत् पाक्वधोयावद्रू ममेत्रिंपादश्वोदयेभवेत् षष्ठेहेयेनहोरात्राः संख्यातेष्ववदाम्यहम् विंशतिस्तु

वैरादयः साधकानां भोगमोक्षनिबंधनाः ५२ एकैकस्मिन्नङ्गुलेनतिथीनां त्रिंशती
मता तेनेकस्मिन्प्राणवारेषष्ठ्याः परिकीर्तिताः ५३ अनेदायास्तुतेषूाः सुःसिद्धि-
मुक्तिफलप्रदाः तिथिमासर्त्तुवर्षादेरुदयेसंप्रदर्शिते ५४ ॥

सहस्राणि सहस्रेषट्शताधिकम् अहोरात्रास्तु षष्ठ्युद्देसंख्यातनेस्तुवरानते इति २५३ एवंषष्ठ्युदयमभिधाय-
तत्प्रयोजनमाह तिथिमासर्त्विति अनुसंधानशीलानामुपासनानिष्ठानां सिद्धिरैहिकामुष्मिकीचेति २५४ ॥

श्री॰ ननु मोक्षकालावधेरुदयस्य दुर्लक्ष्यत्वात्कथमनुसंधाने भवेदित्याह यथैवमिति सूक्ष्मप्रतिभावशोन्मिषत्सूक्ष्मसूक्ष्मता-
नविकासान्मंत्रवीर्योद्भवे जाते मोक्षानुसंधानेन सिद्धिर्भविष्यतीति भावः ५५ ५६ नैवं तादृशाकलनाद्वेगो
३७ द्भावनेन विहितिघ्नत्वमेव स्यादित्याशंक्याघमेव सूक्ष्मसूक्ष्मपरमेशस्वरूपसमावेशोपायस्तमाह यामिर्येति १

अनुसंधानशीलानां सिद्धिः करतले स्थिता यथैवमनुसंधानं कुर्वते सततोद्य
ताः २५५ सूक्ष्मशक्तिप्रभावेण योगोन्मीलनान्मंत्रवीर्यकम् उपायाननुभा
व्यैव तेन सिद्ध्यन्ति ते सदा २५६ ॥

१ तज्ज्ञानेनैव योगी ज्ञानविग्रहः प्रभुर्भवेदित्युक्ते ५७ अत्राप्याशंकते नन्विति स्वप्नमनोराज्यसंकल्पनादिषु
यथा क्षणमात्रमेवानेकवर्षाधिककरणीयकार्यसंभवति तथात्रापि तेनैककलनांशतः संभवेतीति ५८ ॥ १०

कलनामात्वात् कालस्य परमेश्वरस्य शक्तित्वेन जगद्विषयपंचविधकृत्यकारित्वमित्याह कालोहीति त
स्याः परिज्ञानादेव परमेश्वरानुग्रहेण सर्वसिद्ध्युदय इति भावः २५५ किंचैषैवेति सैव कालनाम्निका

याज्ञियां परमेशस्य सर्वत्राव्यभिचारिणी सा यातिदार्ढ्यं
'न्य' शीघ्रेनाधनानैवाप्यथा क्वचित् २५७ नाम्नाप्येतद्रसंभाव्ये
समादौ दृष्टमेतत्स्फुटम् बालकालस्य दैर्घ्यं हि नान्तः शंकास्प
दं भवेत् ५८ कालो हि कलनाधारः सा शक्तिः परमेश्वरी॥
परिज्ञाता नाम सती याति हेतुत्वं भोगमोक्षयोः २५९ ॥

मालास्वरूपा महाकाली भगवती मेर्वादिभावमुपगमय्य महात्मनां महाशयानां परमेशानुग्रहभाजां सिद्धि
साधनोद्यतानां चिंतामणित्वं यथेष्टफलदातृत्वमभ्येतीति सैव माध्यरूपेणावस्थिता २६० ॥

साधनरूपेण

श्री० २८

किंच सेवयाप्नोतीति क्रियायोगात्मिका भुक्तिमुक्तिरूपेहफलदातृत्वमभ्येति सेवयाप्नोतीत्येवं॥ तथा च कारकादि
त्वेकत्रीहरिरूपत्वमभ्यादिपदादितिकर्तृत्वमनादिरूपत्वंच यतोऽत्रैकपदपरमेश्वरीनिजयाशक्त्यानेकत्वंगच्छ।

सैवंमन्त्रादिरूपेण साधकानां महात्मनाम् चिन्तामणि
त्वमभ्येति साध्यसाधनरूपिणी २८ सेवयाप्नोतिक्रि।
यागात्मकारकादित्वमीश्वरी सोऽनुग्राहकोविरति।
सिद्धिमुक्तीविनिश्चयात् २९ ॥

ति तथा चेश्वरितानः स्वपरामर्शशालिनो भोगमोक्षसिद्धीर्वितरतीति यदाप्येन ब्रह्मार्पणं ब्रह्महविर्ब्रह्मा
ग्नौ ब्रह्मणाहुतम् ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिनेत्युक्तम् २९ ॥

इदानीं समानप्राणाख्ययानुसन्धानमभिधातुं देवतातो ब्रह्मण्युत्तमम् यथैवानेन गत्वायं ब्रह्म वर्त्म
प्रतिजानीते अथान्यामिति तत्फलमाह ययेति भूमिकां का तु पूर्वोक्तं स्मारयति ६२ याः पू
र्वमिति नाडीति मध्ये सुषुम्णानाडी एकापि साद्विवहा तस्या एकैकस्माद्वाराद् उभयतो नाडिद्वन्द्वो
निर्गच्छतीति वामगा इडानाडी दक्षिणे पिंगलेति तथा च पूर्वस्मात् नाभेरदना सा पुटे चैव नाडी वै पिंग

अथान्यां प्राणनावृत्तिं समानाख्यां प्रचक्ष्महे । यया विमृष्टया सद्यो याति सर्वज्ञतां नरः ॥
६२ याः पूर्वमुदिता नाड्यः प्रधाना द्वपा संख्यया । नाभिकन्दोद्गतास्ताभिर्वृत्तिं याता
हृदि स्फुटम् ॥ ६३ तासु मध्ये सुषुम्णैकाद्विवहा धमनी स्मृता । तद्वामगेडानाडी
स्याद्दक्षिणे पिंगलाह्वया ॥ ६४ नान्यार्योधास्ततः सन्ततीयान्त्याः पुनः पुनः । सालि
ग्रामेण चक्रस्वरेखाय द्विताताविताः ॥ ६५

नाख्याता इडा चैव नु वामेन सुषुम्णामध्यतः स्थितेति ६४ नान्यार्योधा इति यथा सालिग्रामशिलाग
नचक्रचिह्नैस्तोभयतो रेखास्तद्वदेव नाड्य इत्यनेन सालिग्रामशिलायां सूक्ष्म्यत्वचाधिः प्रदर्शिता ६५

२

श्री ३८ आदौ नाभेरिति इच्छाधात्राविर्भाव्यते हृत्पद्मदलाश्रयणं करोतीत्यर्थः ६६ इच्छामुख्या इति यतो दग्धो वनाडीशुणपद्मा
श्रीति तत एव देहे समास्थितिरिति देहस्थास्य पतेस्तिर्यग्गमनं भवतीत्यन्वयाविधुर्योत्+हृत्पद्मस्येति यानि तत्त्वबुद्धिके हृत्प ६७
द्मदलानि तानि तत्ताद्दिवत्वधिष्ठितानीत्यत एव ताद्दृशी ताद्दृशीच्छा समुदेतीति यदुक्तं पद्मस्याष्टदलस्यांयं तन्मध्ये
भोगमुक्तदा संस्थितः सर्वगोप्यस्मात्कारणात्तं प्रतीयते येनामुत्र विषयानुद्दिष्टा विचारयति सादरम् श्लोकः कोपो
३१ सर्वतो हृदयात् ह्नन्नाडयो विनिवेष्टिताः आदौ नाभेः समुद्भूतः श्रोणेो हृन्नाडिचक्रगः ६६
संचरन्सर्वतोदिकं दग्धाधात्राविर्भाव्यते इच्छामुख्या महानाडीः पूरयत्येव तत्त्वतः ६७ ना
डीस्तु राशिता नाडीः क्रामन्देहे समस्थितिः हृत्पद्मस्य दलान्यष्टौ स्पृष्ट्वान्वहति मारुतः ६८
यद्दिग्दलगतस्तत्र हि गच्छी भ्रूसहर्षोविवहन् वृत्तिं च रत्यजस्त्रं वै स्वरत्नानां यतो गतिः ६९ क्वचापि
त्रयएवास्य संचारो वामदक्षिणौ मध्यस्थनाडीत्रितयसमाश्रयवश्यो न हि ७०
विषादो वाविस्मयस्तापएव च हर्षो वोपेक्षसंचिन्ता हृदयेनैव भाव्यते इति स्वरत्नानां यतो गतिरिति गति
रितिस्थानं तथा च समरसारादिषु द्रष्टव्यं ६९ एवं सत्यपि त्रयएव वामदक्षिणमध्यरूपाः संचारा मुख्या इत्या
ह क्वचापीति ७०

श्वासामेवनाडीनामन्यात्यव्यापकत्वं समादिशाति वामेनेति नयाच स्वकन्द दक्षिणेतुस्थितः सूर्यो वामे सोमोविराज
ते पावकप्रकाशकत्वे च मध्यमस्थेव पावकः शति द शानानं तुपरं देविनाडीत्रयमुदाहृतम् बिन्दुनादात्मकं देवि
मध्ये शक्त्यात्मिका स्मृतेति ७० इदानीं चतुर्विंशति संक्रान्तीरभिधातुमुपक्रमते शतानीति हंसः प्राणहंसः
एकैकां इडाद्यन्यतमामान्यस्यां ततोन्यां नाडिकां संक्रामति अतो होरात्र न प्राण चारसंख्या षट्शतान्येकैकाविं ३४
वामेन चन्द्रनाडीस्याद्दक्षिणे सूर्यनाडिका मध्यगा वह्निनाडीति तास्तु प्राणस्य रेचिका मात ७१
शतानि नव वै हंस एकैकां नाडिकां वहेत् संक्रामति ततस्त्वन्यामेव मन्यां पुनः पुनः ७२ च
तुर्विंशति संक्रान्तीः कुर्वन्नेवमहर्निशम् विषुवद्दिवसे रात्रेः पोषे सार्धद्विघटीमिते ७३
शतिसहस्रपरिमितान नवभिः शतैर्यावद्धियते तावच्चतुर्विंशतिर्लभ्यन्ते ७२ तदेतदाह चतुर्विंशतीति तथा
चस्वच्छन्दे बाह्ये चैवत्वहोरात्रे अध्यात्मं तु वरानने चतुर्विंशति संक्रान्तीः प्राणहंसस्तु संब्रजेत् अहनि
द्वादश प्रोक्ता रात्रौ चैव द्वादश प्रकीर्तिताः चतुर्विंशति संक्रान्त्यः समधानोः स्वभावतः शतानि नव वै हंस एका
मेकां वहेत्सदेति तं चान्नोके च सार्धनाडीद्वयं प्राणः शतानि नव वै हंस एकामेकां वहेत्सदेति तं चान्नोकेच स
धनाडीद्वयं प्राणः शतानि नवयत्स्यतः तो वहत्यहोरात्रे चतुर्विंशतिधाचरेदिति ७३

श्री॰ ४॰ ५०

पतदेवविभागेनदर्शयति विषुवद्दिवसे इति समयातो॰ष्णुरुषस्यसमरात्रिदिनेकालेविषुवंविषुवद्व्रतदित्युक्तिलहितेवा
ह्यविषुवद्दिने सार्धत्रियटीमितं त्रियुतघटिकामिते पंचदशघषकोत्तरघटीमिते रात्रेः पूर्वकाले मध्यमनाडी
स्थः सुषुम्णानाडीगतः प्राणमेहत नव पूतप्राणचाराद्वहति यतः सूर्योदयावधि सार्धानि चत्वारि पूतानि सूर्यो
दयाडुत्तरं चसार्धानि चत्वारि पूतानि यावत्सूर्योदयात्सपादघटिकावधि मध्यनाडीगतएववहेत्सिद्धुतीति ७४ इदेन

कालेमध्यमनाडीस्थो वहेत्तच पार्तीमेहत चाराणांप्रातरारभ्य सपादघटिकावधि+संक्रान्तिमेषगा ७४
सेयंततः सार्धघटीद्वयात् वामावाम्वामदक्षोदगत्यासंक्रान्तिपंचकम् ७१ वृषमात्वान्यकान्त
तेत्यादोनमनुनाडिषु सपादघटिकाहीने मध्याह्ने मध्यमाविप्रोत् ७६

इयं चकासंक्रान्तिरित्याह संक्रान्तिरिति सार्धघटीद्वयादिति सार्धद्वयघटीमितकाले वामनाड्यां ततस्तावन्तंका
लंदक्षनाड्यां वृषमिथुनसंक्रान्ती ततएवं वामेकर्कटसंक्रान्तिंदक्षे सिंहसंक्रान्तिंपुनर्वामे कन्यासंक्रान्तिंविद
धाति यावद्दिनस्य पादोनमनुनाडयः पंचचत्वारिंशत्पलाधिकास्त्रयोदशपूतस्तःस्युरित्यर्थः तदुक्तंनवालोके वि
षुवद्वासरेप्रातः सार्धंनाडीसमध्यगः वामेतरोदकस्यानैर्यीवसंक्रान्तिपंचकम् एवंदीणस्तुपादोनचतुर्दशपूतस्तुनाडि
षु इति ७१ ततोपिकिमित्याह सपादघटिकाहीने इति मध्यमितिसुषुम्णां घटगतस्तुनाराप्राणतः ७६

उक्तमभ्यासाद् दक्षोदगिति दक्षे १ वामे २ दक्षे ३ वामे ४ दक्षे ५ वृश्चिकादिमीनान्तसंक्रान्तिपंचकं जायेदिति ७७ किंच ७८
प्राप्नुदिति सार्धद्विघटीघोषेक्षीति मध्यंचरतीति सुषुम्णांनाडीमाविशतीति रात्रिप्रारम्भ मेषसंक्रान्तिं करोतीति
एवंदिने इति दिनवदिति मेषसंक्रान्त्युत्तराहृषाद्यः एकादशाश्चर्य रात्रेश्चान्त्याद्विषुवं ७९

तत्रसार्धंघटीयुग्मंस्थित्वापटगतोवहन् दक्षोदगन्योदग्दैः पुनःसंक्रान्तिपंचकम् ७७ प्राग्व
त्स्थित्वासार्धद्विघटीघोषेक्षिप्राणमारुतः प्रविशुषमध्यंचरतिमेषराशिगतस्ततः ७८ एवं
दिने द्वादशैवमभवेयुःसंक्रमास्ततः दिनवत्संक्रमा रात्रौनवभिर्नवभिःशतैः ७९

अहोरात्रेणेति ईरिताःक्रमेणकथिताः तदुक्तंतन्त्रालोके मध्याह्नेदक्षविषुवन्नवप्राणशतीवहेत् दक्षोदग्द
क्षोदग्दक्षैःपुनःसंक्रान्तिपंचकम् नवस्वशतमेकैकं ततोविषुवदुत्तरम् पंचके पंचकेतीते संक्रान्तिर्विषुवद्भ
वेत् यद्वत्तथान्तःसंक्रान्तिर्नवप्राणशतानि च एवंरात्रावपीत्येवंविषुवद्दिवसात्समात् अरभ्याहर्निशाद्

श्री ४१

डिङ्गाससंक्रान्तिर्गीयसौ राव्यान्तदिनपूर्वौ प्रोमध्याह्नोदिवसत्रयः सपूर्वपरुदयोमध्यमुदक्तोविस्मतेहृषी इति
श्रुत्यन्तापि च पूर्वां तुणविषुवदिकं मध्याह्ने तु द्वितीयकम् तृतीयं चापराह्णेतु अर्धरात्रेच तुक्रम् वर्तुकं विषु
वत्योक्तमहोरात्रेण स्मृतिदामिति श्रीस्कन्देऽपि दक्षिणात्तुत्तरं याति उत्तराद्दक्षिणेयदा दक्षिणेतरसंक्रान्तिःस्ता
चैवं संविधीयते दक्षिणस्यां यदानाड्यां संक्रमते तयहोत्तरम् यावदर्धं तत्तु संप मध्येवोत्तरतो वदेत् तावत्ताद्विष
पकादशसु भवयुत्तो विषुवन्मध्यरात्रके महोरात्रेण [illegible] केन चतुर्विंशति रीरिताः ८० संक्रान्त
यः पुण्यकाला यैत्र ग्रन्थो च्युतः स्थितः विषुवद्दिवसादेवं क्रमतः संक्रमाः स्थिताः ८१
नैवस्यातां [illegible] अर्कोरात्रेच ग्राह्यावत् षष्टिं प्रानु सहस्राणि दिनानि मनुजाधिप ८२
वत्योक्तसुत्तरे त्वत्तरायणे उत्तराद्दक्षिणायांतु संक्रमेत्सवरानने यावदर्धं वदेत्तत्र अर्धं दक्षिणतो भवेत् विषुवद्दि
णं तावद्दक्षिणायनजं प्रिये इति ८० संक्रान्तीनां पुण्यकालत्वं नाम भगवत्तत्त्वं दयामि वा [illegible] त्वामिन्याह संक्रान्तय इति ८०
विषुवद्दिवसमारभ्योक्तक्रमेणेमाः संक्रान्तयः षष्टिघटिकास्तु चतुर्विंशतिमिताः स्मृरित्याह विषुवद्दिवसा इति ८१
यथाबाह्येदिनरजन्योक्त सिष्टद्वित्वं तद्वदत्राध्यात्मिकाहोरात्रे नास्तीत्याह नैवस्यातामिति किन्तु विंशाद्ध घटिकात्मकोदि

नन्वेवं निखिले पुरुषायुषे कति पुण्यकाला इति गणयति षट्त्रिंशत्प्रादिति । पूर्णवर्षात्मके मनुजायुषि बाह्याहोरात्रसंकलनया
षट्त्रिंशत्प्रास्सहस्राणि एकैकस्मिन्नहोरात्रे चतुर्विंशतिसंक्रमाः ॥ ७५ ॥ एवं मनुजायुर्गतपुण्यकालानां गणयति अष्टोनहा
इति ॥ ७६ ॥ ८००० षट्त्रिंशत्प्रास्सहस्राणां चतुर्विंशतिगुणनयेयं संख्या सम्पद्यते ॥ ७७ ॥ एवमेतेषु पुण्यकालेषु जप्रतः साधक
स्य फलमाह यएवमिति ॥ ७८ ॥ संक्रान्तीनां सामान्येन पुण्यकालत्वे सत्यपि विषुवदाख्यपुण्यकालस्यातिमाहात्म्यमित्याह
[illegible] एकैकस्मि
न्नहोरात्रे चतुर्विंशतिसंक्रमाः अष्टोनहाः चतुष्षष्टिसहस्राणि समासतः ॥ ७७ ॥ पुण्यकाला मनु
ष्यायुर्गतास्तेषां वै चक्षणैः । यएवं पुण्यकालेषु जपं हि स्थिरपरो भवेत् ॥ ७८ ॥ सविषुर्देवनन्तरो विचरत्यव
नीतले सर्वसंक्रान्तिकालानां विषुवमुत्तमोत्तमम् ॥ ७९ ॥ तानि चत्वारि दिवसे दिवसे प्रोक्तयुक्तितः
सर्वैति संक्रान्तिकालानां मध्याद्विषुवतोऽत्युत्तमत्वम् तदुक्तं स्वच्छन्दे तत्र मूर्ताजपो होमो यत्कृतं सुकृतं भवेत् ध्या
नयोगेन दीक्षायां तत्सेवावैनोचयोहरति ॥ ७१ ॥ अतएवमनुजायुषि तानि गणयितुमुपक्रमते तानि चत्वारीति
मनुजायुर्गताहोरात्रसंख्या चतुर्गुणिता सती १४४००० इयं संख्या सम्पद्यत इति ॥ ७६ ॥

ना०

श्री· ८२

एवमाभ्यन्तरान्पुण्यकालान्सदर्प्यबाह्येपितद्योजयति बाह्येपीति नावतएवेति चतुःसहस्राधिकानि चतु
चतुर्दशायुतसंख्याकानि पूजायतनानि ८७ किंच अखण्डायुरिति अतएव महाशाष्टचतुष्कं दर्शविलुधामगत
सालिग्रामशिलानां संख्यावृत्त्यैव भवतीति तन्नैवं व्याप्तिः प्रदर्शिता भवति ९० द्विस्त्रिश्चतुरिति द्विरिति सायंप्रात
स्त्रयतस्तत्र विषुवद्भवति यतउक्तं नदिवाष्टजयेद्देवं रात्रौनैव चनैवच अर्चयेद्देवदेवेशं दिनरात्रिपरिक्षये इति वि

चत्वारि प्रातस्तु सहस्राणि गणितानि विचक्षणैः बाह्येपि मनुजः सालिग्रामांस्तावतएवहि ८७ पूज
येल्परयाभक्त्यातत्पुण्यंकेन गण्यते अखण्डायुर्नरोयस्तु प्रत्यहं प्रयतोर्चयेत् ८८ अनुसन्धाय
विषुवच्चतुष्कं हरिमीश्वरम् यत्पुण्यं तस्य भवति पूतवर्षायुषा भुवि ८९ तत्पुण्यं समवाप्नोति पूज
येद्यः समाहितः सकृन्महामहाविष्णोर्धर्मकं हि महत्तरम् ९०

विति सायंप्रातर्मध्याह्ने च चतुरिति सायंप्रातर्मध्याह्नार्धरात्रेषु चतुर्षु कालेषु विषुवादाख्यकालसंभवादिति षड्विति
पूर्वाह्णापराह्णविषुवतोदिनरात्रिसम्बन्धेन प्रत्येकं द्वे विध्याच्चतुष्टं मध्याह्नार्धरात्रयोजनया षड् भवन्ति अतीयेह्नो·
रात्रमध्येषड्वारं पूजयन्ति तेषां पुण्यसंख्यानं कर्तुंकस्यापि पूजनानानास्तीति भावः ९१ एवं व्याप्तिस्तत्पुरःसरं भगवत्पू
जापरायणस्य सततमेव भगवत्सान्निध्यानमित्याह एवंकालेति एवं परमेश्वरोपासकानां सन्मार्गप्रदर्शपतद्धिमुखान्ति ९९

ये मूढमतय इति ईश्वरपराङ्मुखत्वेन कृतघ्नत्वं यतस्तेन कारुणिकेन कृतं हितं घ्नन्तीति यो हि सर्वावस्थास्वपि पालनपोष
णसाहाय्यकृतो ह्यनेकविधोपकारकारी स येन विस्मृतस्तस्मात्परोऽन्यः कः कृतघ्न इति सर्वत्र प्रसिद्धिरिति ९३ किंच
अणिमानोऽपीति देहे बाह्याभ्यन्तरतत्प्रकम्पाण्डमात्रमपरित्यज्य स्थितस्तद्वत्काले प्राणस्पन्दात्मके च उपेक्षितो ना
दरबुद्ध्यासादनेन न चैव सा विस्मार्यते तेषां मानवानां प्राच्यत्वं स्पष्टमेवेति ९४ एवंविधपरमेश्वरपदमकारुणिक
हि स्विस्वत्तः पंचषड्वा सृजनानुगुणकीर्तनम् कर्तुं प्राप्नोति मनुजो न तु कल्पायुषापि हि ९५ एवं
कालानुसन्धानाज्ञानाद्य ईश्वरपरायणः नित्यं सन्ति हितस्तस्य भगवान्करुणापरः ९६ ये मूढ
मतयो मर्त्याः सर्वेश्वरपराङ्मुखाः कृतघ्नास्ते समुद्दिष्टा देहे डयानि प्रभुं यतः ९७ अणिमानोऽपि
नो येन देहे काले च नोज्झितः उपेक्षितो ये भगवान्पूर्णो च्यास्ते किं न मानवाः ९८ आपयो व्याधयश्चैव ये प्रान
परमानन्दस्वरूपाननुसन्धानादेव हेतोस्तेषामनर्थं सहस्राणीत्याह आपय इति आपय इष्टानिष्टप्राप्तिपरिहारोपायचि
न्ताः व्याधयो ज्वरातीसारादयः ये चापमृत्यवो भ्रष्टगुपतनादय एकोत्तरं मृत्युप्रातमपर्वाणः प्रचक्षते इति निर्दिष्टाः ९४
न केवलं दृष्टदुःखमेवापि त्वदृष्टदुःखमपीत्याह नरकाश्चेति असंख्याताः पंचाप्राप्तकोटिप्रमिताः ९१

श्री
४३
दुःखभोगकाले हितत्वप्रतिकूलवेदनया कार्पण्येनोपायान्वेषणासम्भवात्कारणपरम्परागतं तन्दुर्वारणीयमेवेत्याह आवादि
तारति नत्र हेतुमाह दुर्मेधसामिति दुर्मेधस्त्वादेव तेषां बहिर्मुखत्वमिति दर्शयति असुरा इति प्रकृत्या स्वभावेन स
म्पदाद्युपस्थितया असुषु शरीरमात्रपालनपोषणादिपरतया शरीरपारणत्वमदेहप्राणेषु रमणादसुराः पर
हिंसापरत्वेन राक्षसाः यतस्तेषु देहमात्रं सकलमेतत्तु लभं अतः सकलं पुरुषार्थाधारम् मयानुकूलेनेन मम स्थितेर्दिन
श्लो आवादितां भवन्त्येव तेषां दुर्मेधसां सदा असुरा राक्षसाश्चैव प्रकृत्या सम्पदापि च ९६ ये त्वनन्ता महात्मा
नो भजन्ति परमेश्वरम् विशुद्धयोपासनया तेन रूपानुसम्प्लुयः ९७ अनुसन्धानध्यानाभ्यामर्चया हव
नेन च प्रणिधानजपस्तोत्रानुकीर्तनसमाधिभिः ९८ अन्यैरपि त्रयीप्रोक्तैरुपायैर्मनुजर्षभाः उपास
ते भक्तिश्रद्धाभावितात्मान उत्तमाः ९९ तेषां संसारनिर्मुक्तिरिह सौख्यमखण्डितम् उद्धर्ता भगवांस्तेषां
उमानभवाब्धिं न तरेत्स्वात्महेति भगवद्गीतायां चासुरसम्पल्लक्षणानि कथितानि ९६ ये त्वनेवंविधास्तांस्तौति
ये त्वनन्ता इति स्वार्थैस्त्रिभिः उपास्ते यतस्तत्र भगवानेव तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् भवामि न चि
रात्पार्थ मय्यावेशितचेतसामिति १००

ननु भगवत्स्वरूपस्याद्वयत्वादेव वैमुख्यमिति चेन्न स हि भक्तानुग्रहाय तत्सान्निधानोचितरूपपरिग्रहशील इत्याह
स्वातन्त्र्यादुक्तमिति प्रभुरैश्वर्यादिगुणशाली भगवानद्वयात्मनोऽखण्डाद्वयनिजस्वरूपात् स्वातन्त्र्येण गुणं सो स्वातन्त्र्यस इति मैवात्मानं स्वातं
त्र्यादिवैष्णवादिसंकल्पैरीश्वरादिरूपणभीदिरूपपरिग्रहेण व्यवहारये ज्ञानइच्छाजपादिविषयभावमुपगच्छती
त्यस्यार्थः ॥ १ ॥ इत्युक्तेति श्रीप्रत्यभिज्ञादर्शितदिशाम् भक्तानुग्रहीतुमिच्छया ॥ नचैतदप्रातीतिकमित्याह

स्वातन्त्र्यादुक्तमात्मानं स्वातन्त्र्याद् अद्वयात्मनः । प्रभुरीशादिसंकल्पैर्निर्माय व्यवहारयेत् ॥ १ २
स्तुतः कजभादेवो महेशोऽनुजिघृक्षया भक्तानां सान्निध्यायादिभावमच्युतविग्रहः ॥ तथा हि
तेनलोकेस्मिन्नवताराः सहस्रशः गृहीता परिग्रहणातियहीव्यात्यापिता स्वयम् ॥ २

तथाहीति अवताराः सहस्रशः मत्स्यकूर्मादयः परिग्रहणाति तत्तद्धर्मिष्ठराजरूपासादनेनापि धर्ममार्गं
प्रकाशयति यत उक्तं नराणां च नराधिप इति ग्रहीष्यन्त्यपि यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत अभ्युत्था
नमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि
युगे युगे इति भगवत्स्वानिलालनात् स्वयं स्वेच्छयाविताऽनुकम्पयेति ॥ २ ॥

श्री: ८८

किंच अखण्डविभव इति न च तस्य तथा तथा रूपपरिग्रहे स्यात्तत्त्वहानिरिति अत एव तां सर्वात्मना ह्याकारान्तिमावसा
न्निध्यामादिमूर्तिषु आराधनीयः अभीष्टफलप्रद इति प्रत्यहं बहुकालं ४ अपि च प्रणिधेय इति परगुरुः सर्वशास्त्रोपदेष्टा
एक एवेति एक एव मन्त्रानुक्रम्ययानेकभावेन गतः अद्वयात्मेति अद्वयस्वरूप एव भक्तजनैर्ध्येयादिभावं गमितः तत्तु तः ९

चेत
अखण्डविभवैस्तैस्तैराकारैर्मूर्तिव्यंजकैः अभीष्टाभीष्टफलप्रोच्चोत्तु शालिग्रामशिलादिषु ४ प्रणि
धेयः परगुरुर्जपहोमसमाधिभिः एक एव ह्यनेकात्मा ह्यद्वयात्माद्वैतभावितः ५ नियतं भक्तिमार्गेणा
यजतः परमेश्वरम् कषायाः परिपच्यन्ते सत्त्वं भवति निर्मलम् ६ परिपक्वकषायस्य भगवद्भक्तिपूर
लिनः निसर्गादेव जायन्ते सद्गुणा येऽभयादयः ७ नेयथा अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थि
तिः दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ८ अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनम् दया
भूतेष्वलोलत्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ९ तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता भवन्ति संपदं दैवीम

महतामभरेपूज्यमानोप्यनिर्मानितिस्तु सिद्धजके तद्रूपः बहिरन्तरपीहहृ पूर्यमानः स्फुरसि इष्टपूरीरएवशास्वदि
ति ५ नन्वेवमाराधयतः कदाचिन्न बुद्धिविलापनपूर्वकमद्वैत सच्चिदानन्दस्वरूपावाप्तिर्भविष्यतीत्याशङ्क्याह
नियतमिति कषायाश्चित्तमलाः प्रतिरोधकाः किंच परिपक्वकषायस्येति निसर्गात्स्वभावादेव ७ तांश्चगीता

एवमभयादिभिरपि किं स्यादित्याह स्वभावत्वामिति प्रज्ञाज्ञानमभरा पूजा भवा च्या स्वज्ञानबुद्धिः ययाबुद्ध्या परोपास्त्याया मार्गः प्रका
शते भिव्यक्ती भवति परोपासालक्षणमाह ॥ सर्वत्रेति सर्वत्र देहभुवन प्रतिमादौ हस्तगतेतिश्रयत्नलभ्या १२ एवमुपा
सारहस्य मभिधायोपसंहरति इति श्रीभगवादिति पूजारहस्यं पूजादौ परामर्शनीय वस्तुस्वरूपप्रकाशनमिति प्रेर
स्वभावत्वां गनैरेतैर्गुणैः प्रज्ञाभिवर्धते ययापरोपास्त्या सत्यं वर्त्म प्रकाशते ॥ सर्वत्र भगवत्तत्वानु
सन्धानमवच्छिन्नम् संसारधर्मनिर्मुक्तिः परोपास्तानिगद्यते १३ परोपासनया प्नोति जीवन्मुक्तपदं पर
म् भोगमोक्षात्मिकासिद्धिस्तस्य हस्तगतासदा १२ इति श्रीभगवत्पूजारहस्यं गदितं मनाक् प्रेरकस्येप्सि
तुः प्रीत्यै भूतये स्वमन्नात्मनाम् १४ क्षाम्यन्तु विबुधादीर्घदर्शिनो मम चापलम् न कोपि सगुणो
लोके येन दोषकलंकितः १५ जयतात्स प्रभुर्धीमान्यच्छासनमरीचिभिः गहनोपि महाध्वायं मम कस्य
प्रकाशितः १६ इति श्रीरणवीरमहाराजकारितं पूजारहस्यमिदं समाप्तम् ॥ ॥ ॥
कस्यान्तर्यामिनः परमेशस्य अथवा प्रेरकस्य नियोजकस्य राज्ञः प्रसन्नतायै अमन्नात्मनां विमलमतीनां साधका
नां च भूत्यै विभूत्यै भवतु इति शिवम् ३१६ इति श्रीमच्छ्रीमहाराजाधिराज रणवीरसिंहकारितै पूजारहस्या
ख्ये प्रकरणे व्याख्यानमिति शिवमस्तु साधकानाम् ॥ ॥ ॥

पुजारहस्य

पत्र ५५ श्लो १५०